

El franquisme català i Europa: de Munic a París

FRANCESC VILANOVA

Universitat Autònoma de Barcelona (Espanya)

orcid.org/0000-003-3245-087

Presentació: 12 jul. 2019 | Acceptació: 28 jul. 2019 | Publicació: 15 dic. 2019

Citació recomanada: Vilanova, Francesc. 2019. «El franquisme català i Europa: de Munic a París». *Dictatorships & Democracies. Journal of History and Culture* 7: 191–245. doi: <https://dx.doi.org/10.7238/dd.voi7.3161>.

Resum: Les dretes catalanes del 1936 no van ser immunes a la contaminació del discurs feixista europeu dels anys trenta del segle passat. En el context excepcional de la Guerra Civil espanyola, els elements polítics i intel·lectuals del món conservador català (dirigents polítics com Francesc Cambó, joves periodistes i escriptors com Ignasi Agustí, etc.) van assumir, de forma conscient i volguda, el discurs interpretatiu generat pels feixismes europeus: l'antisemitisme, la guerra dels imperialismes occidentals (l'anglosaxó i el francès), la legitimitat del renaixement alemany, etc. A la caiguda de París, el juny del 1940, els franquistes catalans havien arribat a un consens transversal inqüestionable: les democràcies eren els règims dèbils del passat; el present era per als règims valents i enèrgics; el futur seria un nou ordre europeu alliberat de les rèmores de la Il·lustració.

Paraules clau: Francesc Cambó, Josep Vergés, *Destino*, franquisme, falangisme, Ignasi Agustí

Catalan Francoism and Europe: from Munich to Paris

Abstract: In 1936 Catalan right-wingers' discourse was corrupted by that held by European Fascism during the thirties. In the exceptional context of the Spanish Civil War, conservative Catalan political and intellectual figures (political leaders like Francesc Cambó, young journalists and writers like Ignasi Agustí, etc.) eagerly and consciously embraced the interpretative discourse elaborated by European Fascism: antisemitism, the war of the British and French imperialism, the legitimacy of German rebirth, and so forth. When Paris fell in June 1940, Catalan francoists had met a crosscutting unquestioned consensus: democracies were the weak regimes of the past; the present belonged to brave, vigorous regimes; the future would bring a new European order freed from the hindrances of the Enlightenment.

Keywords: Francesc Cambó, Josep Vergés, *Destino*, Francoism, Falangism, Ignasi Agustí

NOTA: Aquest article s'ha realitzat en el marc del projecte HAR2015-63657-P *Transiciones a la democracia en el sur de Europa y en América Latina: España, Portugal, Argentina y Chile*, finançat pel Ministerio de Economía, Industria y Competitividad (Espanya).

DICTIONARIES & DEMOCRACIES 7 (2019) · E-ISSN: 2564-8829 · PUNCTUM, UNIVERSITAT OBERTA DE CATALUNYA & FUNDACIÓ CARLES PI I SUNYER

Introducció: 1938–1940, geopolítica dels catalans

Quina importància té saber què succeïa amb els catalans (franquistes-falangistes i antifeixistes la tardor del 1938; exiliats i represaliats, vencedors i vençuts la primavera del 1939), mentre a Munic es decidia la treva o la guerra al continent (setembre del 1938), o es considerava la caiguda —real i simbòlica, a la vegada— de París, el juny del 1940? Probablement, per a la historiografia internacional (i l'espanyola) no té gaire importància. De fet, els catalans —franquistes o antifranquistes, acomodaticis, indiferents o resignats— eren un col·lectiu gairebé invisible en el naufragi continental d'aquests gairebé dos anys de treva temporal i guerra definitiva. Hem de reconèixer que, com a col·lectivitat amb una consciència nacional definida, no érem ningú enmig de les calamitats que estaven patint els txecs i els eslovacs (excepte monsenyor Josef Tiso i els seus col·laboracionistes i còmplices dels nazis) i les que patirien els polonesos (gentils i jueus), els danesos, els noruecs, els holandesos, els belgues (flamencs i valons), els francesos, els jueus, els antifeixistes de tot Europa i els britànics atrapats al continent abans de la caiguda de París.

Els catalans —dividits en tres grans grups: franquistes, antifranquistes i resignats (o afranquistes)— van viure la Conferència de Munic encara amb la guerra d'Espanya ben viva i la revolució gairebé extingida. Quan va caure París, ja portaven més d'un any sota la bota feixista espanyola, en forma de dictadura encapçalada pel general Francisco Franco, acompanyat dels falangistes, l'Església catòlica, els militars i les dretes hispàniques radicals (que incloïen, pel que ens interessa a nosaltres, els catalans espanyolistes d'extrema dreta, els carlins o tradicionalistes de llarga tradició nostrada i els conservadors regionalistes de l'extingida Lliga Catalana, a banda d'un difús món catòlic, més o menys conservador, duríssimament castigat per la revolució).¹ El canvi, doncs, havia estat dràstic. Si la pauta cronològica val per a tothom, la història viscuda —i, amb ella, la memòria

¹ Darrere aquestes definicions polítiques, cal veure-hi actituds socials més àmplies, que completen el panorama dels sectors socials catalans o bé directament contraris a la República i al seu projecte, o progressivament refractaris, sobretot quan la insurrecció del juliol del 1936 va provocar l'explosió revolucionària que es va barrejar amb la guerra que va venir immediatament després.

adquirida, acumulada i elaborada a posteriori— era radicalment diferent segons el lloc d'Europa on aquells ciutadans haguessin viscut.

Els catalans —al país, a la zona franquista i, finalment, a l'exili i en la clandestinitat— van viure el llarg camí que va portar a la nova guerra mundial des d'una situació col·lectiva traumàtica i dramàtica: amb una guerra i una postguerra duríssimes, sagnants, extraordinàriament violentes. Quan es va esdevenir la Conferència de Munic, només els jueus alemanys i austríacs, i els opositors al nazisme —comunistes, socialdemòcrates, alguns liberals i catòlics prou valents— havien patit la violència nazifeixista (a Itàlia, la violència i la repressió feixistes ja havien tingut molts anys per acomodar-se en la vida quotidiana de la gent). Els següents a la llista de víctimes europees serien els espanyols i els catalans (i faig la distinció molt conscientment, perquè les respostes donades en vista dels esdeveniments van ser diferents). Enzo Traverso ha estat un dels pocs historiadors europeus generalistes que s'ha preocupat d'encabir les desventures espanyoles —la fi de la Guerra Civil, l'exili republicà, etc.— dins de l'àmbit dels esdeveniments continentals. És evident: amb tota la geopolítica particular que es vulgui, el que van viure els catalans, entre Munic i París, també forma part de la història europea. El feixisme va arribar a Barcelona; els nazis eren rebuts amb els braços oberts, fins i tot abans de caure sobre França (Capdevila & Vilanova 2018); la derrota de la Tercera República era la culminació d'un camí iniciat amb la derrota de la Segona República i el Front Popular espanyol (Vilanova 2010). A partir del 1939, l'antifeixisme català, en la clandestinitat o a l'exili, afirmava que la seva lluita era la mateixa que la dels perseguits pels nazis i els feixistes italians (a ells els perseguia el feixisme espanyol). Tot s'entrelligava i el que es decidís a Munic repercutiria en els catalans a Roma —els que havien fugit de la revolució a Catalunya l'estiu del 1936 (D'Abadal i Calderó 2001)— i els de Barcelona —els que havien restat fidels al grup republicà.² Els primers podien pensar que la gran proesa de Mussolini —haver evitat una nova guerra en el darrer minut— acceleraria la fi de la guerra a Espanya, en el sentit d'afavorir els insurrectes. A Barcelona, hi havia qui pensaria

² Per exemple, Pi i Sunyer 1986.

que quedava un petit marge per a la victòria republicana; d'altres, potser una majoria, pensarien que ja no hi havia remei.³

En aquesta història europea, les dretes catalanes —amb un nucli majoritari provinent del catalanisme conservador, que havia estat liderat per Francesc Cambó i el seu partit, la Lliga Catalana—, veteranes i joves, es van *feixistitzar*, com va succeir en altres llocs del continent —per exemple, a França, focus d'atenció i atracció històric de la societat catalana contemporània. La qüestió és saber en quin moment va succeir: quan les anàlisis conservadores del món contemporani van començar a derivar cap als discursos obertament feixistes, fins a fer-se seus els arguments i el vocabulari d'aquest món politicoideològic?

En relació amb França, l'historiador Michel Winock es preguntava, en un dels seus nombrosos textos (Winock 2012, 100–101), si hi havia hagut mai un feixisme francès, forjat amb els elements aportats per les dretes tradicionals d'aquell país —que anirien des del món d'Action Française i el maurrasianisme fins a la Croix-de-Feu del coronel La Rocque, passant per l'anomenada dreta *nationale*—, i citava Raoul Giraudet, autor d'una imatge potent: *l'impregnation fasciste* dels intel·lectuals i d'una part de la dreta tradicional. Escriptors, periodistes, polítics i la premsa —diaris i setmanaris— es van apropar als models feixistes europeus, en plena eclosió abans del 1939. Va succeir el mateix amb els futurs catalans franquistes a partir del 1936 i més enllà del 1939?

Naturalment, la radicalització extrema que van suposar la Guerra Civil i la revolució, a partir de l'estiu del 1936, va ser un factor determinant perquè la dialèctica feixista, el discurs interpretatiu del món i dels fenòmens polítics que feien els feixismes, impregnés els elements conservadors fugits de la zona republicana i incorporats a la lluita —en el front militar, en el propagandístic, en el logístic, etc.— dels insurrectes. La creació i expansió de la revista *Destino*, a Burgos, per falangistes i no falangistes catalans, i la reaparició d'antics elements conservadors i regionalistes a la premsa franquista de Barcelona, a partir del 1939, assumint amb entusiasme els nous

³ Com el poeta, profundament catòlic i conservador, Josep M. López-Picó: «Txecoslovàquia paga ara les culpes de la seva artificiosa creació a conseqüència de la pau de Versalles, l'any 19 i si Europa vol la tranquil·litat cal que refaci en bona justícia les extirpacions d'aquell tractat mal fet», anotació del 23 de setembre de 1938 (López-Picó 1999, 133).

discursos polítics donen fe plena d'aquesta *impregnation fasciste*, que anava més enllà de les coaccions que pogués imposar la dictadura triomfant.

1 Just abans de Munic: els falangistes catalans

A la zona rebel i a la republicana tothom havia quedat astorat després d'escoltar el «trascendental discurso del Führer en Núremberg» el 12 de setembre de 1938, que seria l'avís definitiu que la qüestió txecoslovaca s'havia de resoldre immediatament a favor dels interessos nazis, naturalment.⁴ Segons el titular de l'edició franquista del diari madrileny *ABC* (que es feia a Sevilla), Hitler havia reclamat «que la opresión de tres millones y medio de alemanes en Checoeslovaquia cesara inmediatamente» i havia avisat que «si no se les hacía justicia recibirían justicia y asistencia de Alemania». El corresponsal del diari a Nuremberg, Eugenio Valdés,⁵ va prendre nota de l'acte, els assistents i el discurs. Sempre val la pena saber que hi va assistir una delegació espanyola, en què destacaven «las boinas rojas de los falangistas», encapçalada per Antonio Magaz y Pers, marquès de Magaz, i el general Eugenio Espinosa de los Monteros, futur ambaixador a Berlín i militar reconegudament pronazi. Però més enllà de la crònica social, Valdés reportava els punts més importants del discurs de Hitler: Alemanya no podia renunciar als «tres millones y medio de alemanes [que] vivían padeciendo el martirio de verse separados de la patria común»; la «diplomacia democrática» europea no podia defensar que el problema dels Sudets era col·lectiu, continental; els alemanys lluny de la seva pàtria havien de tornar, i aquest era un afer entre el Tercer Reich i el govern de Praga; resolta la qüestió, ja no caldria témer més. Segons el periodista espanyol, «si el mundo escucha la palabra del Führer de Alemania, [...] se habrá ganado la paz» (Valdés 1938a).

⁴ *ABC* [Sevilla], 13 set. 1938.

⁵ Hi ha certs dubtes sobre el fet que aquest periodista fos, realment, enviat especial o corresponsal del diari a Alemanya. Segons la versió de Ramon Garriga o Víctor Olmos, es tractava d'un periodista que, des de Sevilla durant la guerra, o des de Madrid després de l'abril del 1939, escrivia seguint instruccions de Hans Lazar, l'agregat cultural nazi de l'ambaixada alemanya. Fos qui fos, i escrivís des de Sevilla o Nuremberg, els seus textos pronazis són perfectament coherents amb les línies interpretatives i analítiques del franquisme en guerra.

Al nord d'Espanya, els falangistes bascos de Donostia asseguraven que «Hitler había prestado un gran servicio a la causa de la paz» (*Unidad*, 13 set. 1938) mantenint obertes «las negociaciones». «Hitler sólo había pedido justicia», continuaven afirmant, en nom d'Alemanya i dels «Estados totalitarios», en un nou servei «a la causa de la civilización y el mundo» (*Unidad*, 14 set. 1938).

A la zona franquista central, els catalans més actius i entusiastes semblaven prou contents.⁶ Des de l'òptica francofalangista de base, en general, no semblava que hi haguessin motius per preocupar-se gaire, tot i que en els nivells més alts del poder rebel hi havia una certa inquietud que el conflicte polític alemany-txecoslovac pogués derivar en un enfrontament armat, amb repercussions inevitables a la península; una nova guerra al cor d'Europa, amb la batalla de l'Ebre encara per tancar, inquietava els franquistes, sobretot si «la crisis europea implicava el sacrificio de la España *nacionalista* [sic]»,⁷ com es deia en els passadissos del poder rebel. El traductor oficial de Hitler, Paul Schmidt, recordava els temors del marquès de Magaz en un dels banquets del congrés del Partit Nazi a Nuremberg entre el 12 i el 13 de setembre,⁸ que confirmen aquestes inquietuds en els nivells alts del poder, no tant en els quadres intermedis o en la base.

Des de l'òptica dels insurrectes espanyols, la guerra a Espanya ja estava guanyada pel bàndol feixista, i un conflicte europeu només el volien els comunistes:

⁶ Delimito el grup dels catalans de Burgos: els falangistes de *Destino*, amb una atenció merescuda a Josep Vergés, Ignasi Agustí i els germans José M. i Jaime Ruiz Manent; Francesc Cambó, al capdavant de les restes regionalistes, espectador excepcional i analista pèssim, i algun altre actor secundari com Raimon d'Abadal i Calderó, des de Roma. Un cop a Barcelona, a partir del febrer del 1939, el grup del franquisme català s'amplia notablement. Ho tractaré més endavant.

⁷ Naturalment, l'autor, Enrique Moradiellos (1996, 313), s'equivoca d'adjectiu. Com hem vist, era tan nacionalista el govern feixista de la zona rebel com els comandaments polítics de la zona republicana. Sortosament, en la historiografia més solvent i actualitzada, aquest error ja ha estat esmenat de fa temps.

⁸ Schmidt 2005, 450: «Por las conversaciones de aquellos extranjeros —que yo traduje— pude ver la enorme tensión cada día en aumento que reinaba en el otoño de 1938 en toda Europa. Pocas veces había tenido que traducir tantas frases sobre la guerra y el peligro de guerra como en aquellos días. Uno de los que consideraban la situación con la más honda preocupación era el embajador español, el cual manifestó abiertamente su temor de que, si estallaba una guerra, el gobierno francés, con la ayuda de los izquierdistas españoles, acabaría con el régimen de Franco».

Durante estos días, el marxismo lanza incesantemente sus consignas desde Moscú para embarullar la situación y malograr este noble intento de paz. Los Frentes Populares desencadenan en todos los órganos de su Prensa una feroz campaña para derribar a Chamberlain y a Daladier. El Presidente de Checoslovaquia, doctor Benes, ya perdido por entero el control de sus nervios, obedece ciegamente las consignas del Komintern. Como un Azaña cualquiera ha procedido a armar al partido comunista para que colabore con el Ejército checo y la Policía. (Valdés 1938b)

Amb aquest panorama, i les falses notícies desastroses que arribaven sobre «hordas, desorganizadas y cargadas de odio» que «entraban a saco en las poblaciones de los sudetas sembrando el terror, el pillaje y el luto», no era gens estrany que el financer i polític Francesc Cambó, instal·lat aquelles setmanes a Brussel·les, confessés que feia deu dies «que vivia com tothom en una tensió insuportable». Afegia que «la successió d'impressions contradictòries, ara totalment catastròfiques, ara esperançadores i, a voltes, francament optimistes, augmentava el desgast i la fatiga» (Cambó 1982, 389).⁹

I els catalans falangistes de Burgos, què en deien? El nucli dur i més representatiu dels catalans organitzats a la zona rebel girava al voltant del butlletí-revista *Destino* (amb el subtítol *Semanario de F.E.T. y de las J.O.N.S., editado por la Delegación de Prensa y Propaganda de la Territorial de Cataluña*), fet per una coalició de joves —i no tan joves— catalans de procedències diverses: uns venien del catalanisme cultural i periodístic (Ignasi Agustí, Carles Sentís); d'altres, del tradicionalisme empeltat de feixisme (Joan Ramon Masoliver); d'altres havien passat de la primera democràcia cristiana catalana a l'integrisme catòlic més ferotge (els germans José M. i Jaume Ruiz Manent), i d'altres no havien tingut un recorregut públic significatiu abans de la guerra, però eren a Burgos convençuts que la Catalunya del 1936 (la de l'estiu, però també la de la primavera) no era la seva (o això van dir Martí de Riquer o Josep Vergés). Per damunt d'ells, hi havia els comissaris polítics, els autèntics *camisas viejas* catalans, Josep M. Fontana, Josep Ribas Seva, Carles Trias, Mariano Calviño, etc., que havi-

⁹ Anotació del 16 de setembre de 1938. Sobre Cambó i els regionalistes, en torno a parlar més endavant.

en impulsat el projecte i l'havien deixat en mans més professionals, però menys falangistes. Vistos en conjunt, eren una mostra molt representativa del que, l'any 1939, seria el franquisme català en gairebé totes les seves variants (i que es completaria amb la *gent d'ordre* que esperava, a Catalunya, la fi de la guerra i la victòria sobre les esquerres revolucionàries i els seus aliats catalanistes).¹⁰

Tres dels principals factòtums del butlletí —la seva reconversió en setmanari amb tots els ets i uts s'esdevindria a Barcelona a partir del juny del 1939— es van pronunciar amb una notable claredat sobre el que podríem dir-ne el pròleg a Munic.¹¹ Eren Ignaci Agustí —*Ignasio* a partir del juliol del 1936—, periodista, escriptor i poeta en llengua catalana fins a l'inici de la Guerra Civil (no tornaria a escriure mai més en català, fora d'algun paper privat); Josep Vergés i Matas, un jove empresari empordanès, sense activitat pública abans del 1936 (tenia 28 anys en aquells moments; Agustí en tenia 25); i, probablement, Jaume Ruiz Manent —*Jaime*, a partir del 1936; un cas semblant al d'Agustí—, que era el més gran dels tres (38 anys) i tenia una carrera ja molt consolidada abans de la guerra en diaris com *La Vanguardia* i *El Matí*, el diari proper a Unió Democràtica de Catalunya. Amb la guerra i la revolució, Ruiz Manent va derivar amb molta rapidesa cap a posicions catolicointegrates, amanides amb unes notables dosis d'antisemitisme.¹²

És a dir, els primers catalans de Burgos que van opinar sobre la nova crisi europea que Hitler estava atiant des del maig anterior no eren falan-

¹⁰ Per al setmanari, el grup que el va fundar i el context en el qual es va moure entre el 1937 i el 1939 a Burgos continua sent fonamental. Vegeu Thomàs 1992 i també Huertas Claveria 1991, 517–536.

¹¹ Vegeu *Destino. Semanario de F.E.T. y de las J.O.N.S., editado por la Delegación de Prensa y Propaganda de la Territorial de Cataluña* 81 (18 set. 1938).

¹² Jaime Ruiz Manent i el seu germà, José M., van compartir tasca periodística, signant amb els seus noms i per separat en moltes ocasions, o utilitzant pseudònims que els feien indistingibles. A *Destino* van utilitzar els de Diego Victoria i Oriol Montalt, però no hi ha manera de saber amb exactitud quin corresponia a cada germà, o si els feien servir per escriure articles conjuntament. A partir del 1940, els articles amb pseudònims van anar desapareixent progressivament de la revista —però encara es troba algun Diego Victoria al setmanari o a *La Vanguardia Española*— i només va quedar la signatura de Jaime Ruiz Manent. L'article del setembre del 1938 és impossible d'atribuir-lo amb seguretat a un dels dos germans, tot i que en aquella època Jaime Ruiz Manent vivia a Suïssa i l'article està signat a Ginebra l'11 de setembre de 1938. Per tant, se li pot adjudicar sense gaire risc d'equivocar-se. D'aquesta etapa suïssa d'exili de Jaime Ruiz Manent, se'n poden trobar algunes dades a Vilanova 1998, 489–497.

gistes *camisas viejas*, ni tradicionalistes descendents d'alguna branca carlina històrica, o elements de l'extrema dreta espanyolista dels anys trenta a Catalunya —Acció Popular, Derecha de Cataluña i altres artefactes similars. Era gent provinent del món catalanista moderat o conservador, i això feia encara més inquietant la deriva de les dretes tradicionals cap al món feixista.

A banda dels exregionalistes, disgregats entre els països europeus amics i la zona rebel, l'únic grup ben organitzat i amb opinió pròpia (per tant, identificable en la seva actuació i les seves interpretacions del que succeïa al món), era el de *Destino*. Agustí, Vergés i els germans Ruiz Manent s'havien incorporat voluntàriament a l'única publicació catalana —en llengua espanyola— que es publicava a la zona rebel: el butlletí de la Territorial Catalana de Falange. Entre no escriure —l'opció del silenci discret— i fer-ho en una plataforma falangista —la secció catalana de FET y de las JONS—, tots tres haurien pogut optar per la primera possibilitat. Però havien optat pel compromís públic amb el projecte francofalangista que s'estava formant en la zona rebel, i ho havien fet convençuts que havien de portar a Catalunya aquest projecte en forma de nou model cultural, de noves formes d'interpretar el món o de nous referents intel·lectuals, en la mesura que la victòria escombraria la falsa hegemonia catalanista i, per tant, caldria reconstruir tot un món. Era una temptació que no es podia deixar escapar: ocupar el lloc preeminent que el catalanisme els havia negat i imposar a la societat catalana els nous canons polítics, ideològics i intel·lectuals, i, dins d'aquests, les noves maneres d'entendre un món que estava canviant a tota velocitat.

També ho podem presentar d'una altra manera: aquesta presència d'ex-catalanistes a *Destino* no s'explica només per una qüestió conjuntural —què fer, què escriure durant la guerra i mentre s'esperava el retorn a casa. El fet que cap dels tres —i d'altres que s'hi van anar incorporant progressivament— mostrés mai, ni en públic ni en privat, el seu neguit personal per aquestes preses de posicions en aquells temps convulsos (no fes cap mena d'autocrítica a posteriori), fa pensar que la tria d'escriure i publicar (i fer-ho durant tot el temps que fes falta) havia estat plenament conscient i la identificació amb la plataforma, els seus continguts i la seva línia ideològica, absoluta. Cal tenir-ho en compte atesos els nombrosos esforços

que van fer Agustí i Vergés —Jaime Ruiz Manent no va deixar res d'escrit, sobre això— i els seus biògrafs per reciclar les seves biografies.¹³

Com enfrontar-se als primers resultats de l'entrevista entre Neville Chamberlain i Adolf Hitler del 15 de setembre? Ignasi Agustí —que signava amb el pseudònim Gin— en va fer una lectura transcendent, gairebé mística. Partint d'una frase del discurs de Hitler a Nuremberg —«El Todopoderoso no creó a estos millones de hombres para que sean abandonados a su suerte», hauria dit, segons apuntava Agustí, dels alemanys dels Sudets—, i aprofitant que Mussolini hauria dit, al seu torn, una cosa similar a Lord Runciman, l'enviat britànic a Praga per pressionar el govern txecoslovac perquè cedís a les exigències nazis, el periodista català feia una mena d'interpretació religiosa del panorama internacional, molt curiosa en un butlletí que volia imitar la retòrica feixista dels seus camarades europeus:

En realidad, pues, el precipitado viaje de Chamberlain al hogar de Adolfo Hitler, rincón de Baviera casi escondido a la mirada de los hombres, y en la que la presencia de Dios se hace perenne por las vertientes de las crestas vigilantes, nada tiene de común, tampoco en su fondo, con el de una visita de diplomacia política. Seguramente se hallan allí, hoy, representados, todos los corazones europeos que no desoyen el mandato Todopoderoso; aquellos gritos y aquellos pasquines grabados bruscamente en los viejos muros de París: «¡Atrás los cañones!», y las miradas de las madres angustiadas de toda la juventud decen-te del mundo [...].

Chamberlain, muy distante, sin duda, de elucubraciones sentimentales, ha sabido, sin embargo, descubrir que, aun considerando el mundo fríamente, existen unas cuantas verdades: la existencia de una sangre terrible que no puede ser vencida sin ser desatada hasta la última de sus generaciones. Entre la voz de esta sangre, clamando en el centro de Europa por la liberación de unos millones de hombres que sienten en común con su pueblo, y el espectáculo de la misma tiñendo de nuevo a Europa, el estadista inglés eligió que el mandato de Dios fuese cumplido.

¹³ Breument, cal tenir en compte Agustí 1974, Doria 2013 i Vergés 1984.

Contra, o a favor de los intereses de Inglaterra, ¿qué más da...? Pero fue así, porque es un gran estadista, digno de departir un diálogo con el Führer del pueblo germano, en un hogar donde cuajan la nieve y la flor, donde no es raro que los pueblos de Dios esperen la respuesta anhelada. (Gin 1938)

Qui signava com Oriol Montalt —probablement, Jaume Ruiz Manent— no va fer referència directa a les negociacions entre Chamberlain i Hitler, però va situar el conflicte provocat pels nazis en el marc d'una duríssima crítica a la Societat de Nacions, en la típica línia de descrèdit que l'extrema dreta europea i els feixismes plantejaven des que Alemanya va abandonar l'organisme internacional. Deixant de banda els insults i el menyspreu envers els representants republicans espanyols, Ruiz Manent alligona els lectors explicant-los per què la crisi txecoslovaca no era un afer de la Societat de Nacions:

Lo de Checoeslovaquia no puede tratarse aquí, porque, en realidad, hasta este momento no se ha producido agresión de ninguna clase, ni se ha planteado problema alguno que entre dentro de los artículos de la Liga. ¿Es que Alemania ha agredido a Checoeslovaquia? ¡No! ¿Es que ha dicho que iba a actuar? ¡Tampoco! No hay más que miedo, un miedo cerval y en Pacto el miedo no tiene cabida. (Montalt 1938a)¹⁴

I afegia el comentari definitiu: «Del asunto de España, ni hablar». En la línia del fals pacifisme de les dretes agrupades en la coalició feixista espanyola, contrària a qualsevol intervenció (política o diplomàtica, s'entén) no italianogermànica en l'assumpte espanyol, Jaume Ruiz Manent recollia els aires que es respiraven a la zona rebel i tot el que li arribava dels cercles franquistes actius a França o Suïssa. No es tractava de disposar de bona informació; només calia constatar certes realitats que s'havien anat consolidant des del 1936: Alemanya tenia raó en les seves exigències; calia corregir definitivament el càstig del Tractat de Versalles; l'autèntic perill era Moscou, i Moscou era present en la guerra d'Espanya. Per tant, l'enemic no era Hitler —o Mussolini—; l'enemic era Stalin i els seus sequaços

¹⁴ La darrera frase no s'entén en l'original: potser hi va haver un problema de composició tipogràfica.

republicans i comunistes a la península Ibèrica. A partir d'aquí, només calia lligar bé la resta del discurs.

La resta del discurs l'oferia el jove —amb 28 anys es podia considerar un jove carregat d'experiència— Josep Vergés i Matas —el futur editor de Josep Pla, amb fama d'anglòfil, de *gentleman* empordanès—, que s'havia incorporat a *Destino* amb Ignasi Agustí i començava a descobrir que fer una publicació d'aquella mena, durant i després de la guerra, podia tenir una certa projecció de futur.¹⁵ Signant amb noms i cognoms o pseudònim —Fog—, Josep Vergés, que havia estat a Londres abans d'anar a Burgos, es va centrar en el comentari més o menys setmanal sobre els afers internacionals. I, naturalment, el discurs del dictador nazi a Nuremberg era una ocasió única per explicar als lectors de la revista tres grans coses: el personatge —Hitler—, les justes reivindicacions nazis sobre els Sudets i què havien de fer «las naciones democráticas» (Matas 1938a).

En primer lloc, Hitler —com havia demostrat amb el seu discurs— era «un gran patriota que había sabido hacer resurgir milagrosamente a su pueblo por la fuerza del trabajo y del orden y que no temía enfrentarse con los hechos, por más crudos que esos parecieran». En segon lloc, no utilitzava «un lenguaje agresivo, retador». S'expressava «precisamente en los términos exactos de un hombre que se siente apoyado por todo su pueblo». I, encara més, Josep Vergés estava entusiasmat amb el personatge i la seva manera d'expressar-se: «La voz de Hitler, si no abandona los caminos de la persuasión, la acompaña siempre de la fuerza que represente; esta misma fuerza, que las democracias pretenden presentar bajo una forma agresiva y que, en realidad, el gran estadista alemán, olvidando toda forma de revancha, la transforma en el primer instrumento de paz». Enaltit el dictador des de les files dels nous falangistes catalans, darrere venia la resta:

¹⁵ En els pocs textos memorialístics, o més o menys autobiogràfics, que va deixar escrits, Josep Vergés passa de puntetes per la seva incorporació i primeres col·laboracions amb el *Destino* de Burgos; pràcticament, no en parla mai. La seva vinculació a la revista i l'editorial la fa arrencar a Barcelona, a partir de l'estiu del 1939, i la lliga de tal manera a Josep Pla —i contra Ignasi Agustí, el seu soci principal fins a l'agost del 1957— que aconsegueix crear una història inventada que sembla certa. Vegeu, per exemple, Vilanova 2010 i 2018.

Las naciones democráticas no supieron en su tiempo solucionar airosamente el problema, difícilmente pueden ahora negar a los sudetes alemanes el derecho de autodeterminación que se halla en la base misma de sus tratados. Cualquier otra salida dilatoria no haría sino hacer surgir nuevas dificultades, prestando ayuda a los sombríos designios de las bayonetas soviéticas que, escudándose en Praga, mueven los sutiles hilos de la guerra y la paz. Los hombres de París y Londres no pueden olvidar esos intereses alemanes oprimidos, ni desatender la justa razón de Alemania cuando expresa por boca de su jefe que está dispuesta a velar por ellos, «cueste lo que cueste». (Matas, 1938a)

Els catalans franquistes —i/o falangistes— gairebé tenien raó: qui voldria anar a una guerra per un assumpte tan absolutament just com era la correcció de les iniquitats de Versalles i, a la vegada, sabent que darrere la resistència de Praga hi havia els bolxevics? Eren els mateixos arguments que arribaven des de França, un país que sempre era tingut en compte en termes d'opinió política i intel·lectual. Al país veí, les setmanes prèvies a la Conferència de Munic havien transcorregut sense gaire soroll mediàtic o intel·lectual. Jean-François Sirinelli parla d'una interrupció («hiatus») en les dinàmiques públiques «des clerics» (Sirinelli 1996, 185), i del pes encara determinant de les posicions pacifistes, a dreta i a esquerra (Ory & Sirinelli 2007, 143–146). Els dos elements semblava que es trobarien en una declaració pacifista d'una central sindical d'acció contra la guerra, que feia una crida a la classe obrera a no convertir-se en carn de canó «pour les batailles internationales du profit capitaliste et le prestige des impérialismes quels qu'ils soient» (Sirinelli 1996, 189);¹⁶ i la declaració a *Nouveaux Cahiers*, en què es demanava d'«éviter les gestes d'intimidation et de prestige qui, dans l'histoire, on toujours compromis l'issue des négociations et causé des guerres», i «élargir le débat tchécoslovaque, devenu un élément d'une rivalité de forces, et s'efforcer de substituer à cette

¹⁶ Molt probablement, es tractava dels «extremistas franceses» que «temían la guerra», com informava l'edició sevillana d'*ABC* (14 set. 1938): «Esta noche han aparecido por las calles de París grandes manifiestos firmados por el partido anarquista, los socialistas revolucionarios y la Liga de Madres para la Paz, en los que se dice que los trabajadores no deben hacer la guerra por Checoeslovaquia, porque deben darse cuenta de que un conflicto no serviría para salvar a Checoeslovaquia y llevaría solamente a la transformación del mundo y a una inmensa carnicería».

rivalité un statut pacifique européen, équitable et acceptable pour tous» (*apud* Sirinelli 1996, 190–191). Segons els responsables de la revista, durant la primera quinzena d'octubre la majoria de respostes a aquesta declaració havien estat clarament favorables a una sortida pacífica al conflicte.

El cert era que el franquisme català en guerra podia comptar amb un aliat poderós, almenys en el terreny intel·lectual, en el món de les dretes franceses; tots defensaven plantejaments i objectius coincidents. A França, la majoria de les dretes, «par leur hostilité au Front Populaire et leur anticommunisme, témoignent une excessive complaisance pour Mussolini et Hitler, soit en Espagne soit en Tchécoslovaquie» (Winock 1975, 173). Respecte a això la gent de *Destino* —el grup de catalans franquistes més ben articulats— no havia de patir gens ni mica. El que escrivien aquells dies —les justes reivindicacions alemanyes, el fals pacifisme davant del bel·licisme bolxevic, etc.— tenia una translació precisa a la premsa de dretes més important de França.

2 Francesc Cambó i els seus: entre la por i la temptació autoritària

I els altres catalans franquistes? Què deien —si deien alguna cosa— els regionalistes que havien marxat a la zona rebel —o s'havien quedat a França o Itàlia—, perseguits i expulsats per l'explosió revolucionària de l'estiu del 1936?¹⁷ Amb certa recança, moltes de les figures que havien girat al voltant de Francesc Cambó i els llocs de comandament de la Lliga van apostar per un silenci discret i algunes gestions profranquistes poc sorolloses.¹⁸ Pocs dels dirigents escampats per Europa i per la zona franquista van opinar en públic sobre els esdeveniments internacionals. Els uns —Ferran Valls i Taberner, Josep Bertran i Musitu, Josep M. Tallada, etc.—, perquè havien trencat el darrer fil que els unia al regionalisme i s'havien passat, amb tota radicalitat, al franquisme. Els altres —els D'Abadal i els Puig i Cadafalch,

¹⁷ De Riquer 1996. Per a les *liaisons* amb els cercles dretans francesos (bona part dels quals desembocarien en la col·laboració amb l'ocupant alemany dels anys 1940–1944), vegeu Massot 1998.

¹⁸ Estan recollides i documentades a De Riquer 1996. Vegeu també Vilanova 1996, D'Abadal i Calderó 2001, Cambó 1982, Doll-Petit 2003, Díaz i Esculies 2013. I, també, els nombrosos treballs de Josep Massot i Muntaner, dedicats, sobretot, a Joan Estelrich.

per exemple—, perquè havien optat per una actitud discreta, incòmodes per les derives feixistes dels insurrectes, però conscients que si aquests no guanyaven la guerra no tornarien a casa.

Fonamentalment, quedaven Francesc Cambó i Lluís Duran i Ventosa. Per als dos, la feina més urgent a l'hora de fer declaracions públiques era posicionar-se davant la Guerra Civil i el procés revolucionari iniciat a Catalunya. L'observació i l'anàlisi de la crisi europea va quedar en un segon pla, que, en el cas de Francesc Cambó, volia dir en l'àmbit del seus diaris privats, la qual cosa feia que la seva opinió, sempre digna de tenir en compte, arribés només a àmbits molt restringits i d'absoluta confiança—molt probablement, en devia parlar en les nombrosíssimes reunions i trobades que feia entre Itàlia, França, Bèlgica i Suïssa— o quedés tancada en els seus quaderns personals.¹⁹

Fos com fos, les anàlisis cambonianes eren importants per dos motius fonamentals: el primer, perquè reflectien molt bé el procés de convergència que s'havia produït en aquells darrers anys de les anàlisis que feixistes europeus i les dretes tradicionals feien de la crisi continental. Conceptes com Txecoslovàquia (la persistència d'un estat anòmal i artificial des del 1919), apaivagament, pacifisme de dretes —o, directament, feixista—, amenaça bolxevic, bel·licisme, etc., eren compartits per uns i altres fins a fer-ne un ús indistingible si hom era un conservador de la vella escola o un dirigent nazifeixista acabat d'arribar a l'escenari públic, o un esquerranista antibel·licista, fins i tot.²⁰ I Cambó, com tants d'altres, no va ser immune a aquesta contaminació politicoideològica.

Com no va ser immune tampoc a la molta tensió que va generar el discurs de Hitler del dia 12 de setembre i a les amenaces dels dies següents. Com escriuria el 16 de setembre: «Fa deu dies que visc com tothom en una tensió de nervis insuportables. La successió d'impressions contradictòries, ara totalment catastròfiques, ara esperançadores i, a voltes, franca-

¹⁹ Sobre les seves opinions públiques sobre la Guerra Civil espanyola, vegeu els articles que cita i comenta De Riquer 1996, 67 i ss. En l'article «La Cruzada Española», publicat a *La Nación* de Buenos Aires el 17 de desembre del 1937 (De Riquer 1996, 73), Cambó lligava la Guerra Civil amb Europa: «La cruzada de la España nacional es, exactamente, lo contrario de la victoria del bolcheviquismo en 1917, y su triunfo puede tener y tendrá para el bien la trascendencia que para el mal tuvo aquella».

²⁰ Sobre aquesta transversalitat i intercanvis de conceptes i idees, vegeu Seidman 2017.

ment optimistes, augmenta el desgast i la fatiga. Tots estan ja en aquell estat d'esperit tan perillós en què es desitja una solució. Una fi del neguit, *sigui el que sigui*» (Cambó 1982, 389). Efectivament, Cambó havia conegut el discurs de Hitler, fragmentàriament, el mateix dia 12 de setembre; després de carregar contra els britànics, afegia: «El discurs no significa la guerra... però fa més difícil la pau... i allarga una crisi que, a cada moment, pot crear el fet irreparable». L'endemà encara era més pessimista, si no fos perquè la seva mà dreta política i financera, Joan Ventosa i Calvell, considerava que la guerra era lluny, i «eren molts els que pensaven com ell», afegia Cambó (Cambó 1982, 386).

El dirigent regionalista s'expressava amb certa autonomia analítica, almenys en els primers compassos de la crisi de setembre, quan carregava el risc d'una guerra a les espatlles de Hitler. Era una idea insòlita, que seria ràpidament matisada els dies següents. Tanmateix, el dia 14 al vespre, va tenir la impressió que «la situació prenia un caire de màxima gravetat». Pel que va escriure aquell dia, cal pensar que va donar ordres d'evacuar la residència d'Abbazia i centrar recursos i personals a Montreux (Cambó 388).

Quan, el 15 de setembre, Neville Chamberlain va viatjar a Alemanya per intentar pactar amb el dictador alemany, Francesc Cambó no va dubtar a qualificar el seu gest d'«una dignitat suprema», una gestió que el podia enfonsar si sortia malament o l'honoraria (Cambó 1982, 388). L'endemà, el 16, les negociacions s'havien interromput, però —i aquí hi ha una de les claus argumentals fonamentals—, enmig de la crisi per les exigències hitlerianes, el món acabava de constatar, finalment, que «Txecoslovàquia és un Estat absurd, integrat per retalls de nacionalitats a les quals no es pot negar, en definitiva, el dret de reunir-se amb els seus germans de raça». Cambó afegia: «El que és de doldre és que aquesta situació, que no hauria hagut de crear-se mai, però que un cop creada havia d'anar-se resolent de manera gradual, per la tossuderia dels txecs, per la inconsciència de França i per la ineficàcia de la S. de N., s'ha de resoldre avui sota la coacció alemanya» (Cambó 1982, 389).

Com els seus companys de les dretes europees —que seguien gairebé al peu de la lletra les consignes nazifeixistes—, Cambó havia anat desbrossant i simplificant la seva anàlisi: descartada la Societat de Nacions —convertida en el gran enemic universal—, la crisi txecoslovaca anava llicant

a partir de dues idees: l'«Estat absurd» que era des del 1919, i l'inútil i insensat paper de la Tercera República francesa, sobretot des del pacte amb el govern de Praga del 1935.

Tres dies més tard, Francesc Cambó esmolava encara més la seva opinió, partint del principi d'acord que britànics i francesos haurien tancat per oferir al Tercer Reich els territoris de majoria alemanya de Txecoslovàquia que reclamava, sense cap necessitat de convocar un plebiscit (era una pèrdua de temps i una trampa per a altres països europeus). I Txecoslovàquia? «El govern de Praga ha demanat —era naturalíssim— ésser informat dels acords de Londres per a dir-hi la seva. *Grans, molt grans són les seves culpes i ara és arribat el moment de pagar-les*».²¹ Tots els actors i factors s'anaven alineant; només quedava la Unió Soviètica: «Des de Moscou s'ha fet tot el possible, per sotamà, per a crear una situació de la qual pogués sortir la guerra, una guerra en la qual participessin les grans democràcies... i li servís per a bolxevitzar-les» (Cambó 1982, 390).²² Com totes les dretes europees occidentals, Francesc Cambó havia abandonat el principi fonamental de defensar un estat democràtic i sobirà —i Txecoslovàquia ho era— per la por a una ingerència soviètica imaginària per provocar «un conflicto que acabaría llevando al comunismo» (Seidman 2017, 120 i 125). Els discursos autònoms de les dretes democràtiques europees —amb excepcions— havien desaparegut engolits per les doctrines geopolítiques dels feixismes.

Però, fins i tot, Francesc Cambó podia anar més enllà en la seva condemna dels estats democràtics com Txecoslovàquia. També podia carregar contra les democràcies *tout court* d'altres estats indiscutiblement democràtics, com el britànic. Comentant una editorial del *Times*, de Londres, en què es defensava un procés de segregació de les minories nacionals de Txecoslovàquia —per tant, la separació dels Sudets i que es lliuessin al Tercer Reich—, a Francesc Cambó, tan suposadament liberal, el 10 de desembre se li va escapar un comentari demolidor: «És terrible el mal que pot fer la premsa en moments delicats com els actuals. La seva llibertat, en aquestes ocasions, és una de les grans febleses de la democràcia» (Cambó

²¹ Les cursives són meves.

²² Anotació del 19 de setembre de 1938.

1982, 384–385). Aquesta mena de comentaris depassaven l'anàlisi geopolítica més o menys general que s'estilava en les dretes no feixistes europees; mostraven l'absoluta manca de fe en la possibilitat que els països democràtics poguessin resoldre una situació diabòlica la culpa de la qual la gent com Cambó atribuïa a aquestes mateixes democràcies.

Lluny de Brusselles, a Roma, qui havia estat el cap de la Comissió d'Acció Política de la Lliga —el màxim òrgan de govern del partit regionalista—, Raimon d'Abadal, s'ho mirava des d'una perspectiva absolutament personal: «Dies d'incertitud, què hem de fer? Hem de marxar? Ens podem quedar? Dies d'incertitud, el món desballestat en certs moments amenaça guerra. Esclatarà?» (D'Abadal i Calderó 2001, 322).²³ Aquell mateix dia, el 24 de setembre, Francesc Cambó organitzava «l'èxode de tothom», de Brusselles i Abbazia cap a Montreux, a Suïssa, abans no «es tanqui la frontera suïssa d'un moment a l'altre» (Cambó 1982, 393). A Burgos, els catalans falangistes esperaven.

3 Munic i els seus herois

«La S. de N. est aujourd'hui lettre morte...»; «la Tchécoslovaquie est le véritable repaire de tous les anarchistes, franc-maçons et autres révolutionnaires». Probablement, no hi havia millor manera de celebrar el principi de la fi de Txecoslovàquia, després de la Conferència de Munic del 29 de setembre, que les paraules d'un *journal royaliste*, *Le Roussillon*, de l'1 d'octubre de 1938.

A pesar que Adolf Hitler buscava la guerra definitiva contra Txecoslovàquia, les opcions de compromís —Mussolini i, darrere d'ell, Chamberlain i Daladier— van guanyar momentàniament. El govern de Praga lliurava els territoris exigits pel Tercer Reich; s'establien els mecanismes d'arbitratge corresponents, i s'evitava la guerra. La sensació d'èxit dels nous herois europeus —els dos dictadors feixistes, el *premier* britànic i, més discret, el president del govern francès— va emborratxar les dretes europees i els feixismes locals. No era estrany, assenyalava Michael Seidman, que a França un 57 % dels enquestats uns dies després de la confe-

²³ Anotació del 24 de setembre de 1938.

rència aprovessin l'acord. La barreja de pacifisme mal entès, por, anticomunisme, «a menudo teñido de xenofobia y antisemitismo, hizo popular el pacto» (Seidman 2017, 126).

El cert era que l'amenaça de guerra havia estat a tocar, amb l'ultimàtum nazi sobre el govern de Praga. El 28 de setembre, el *premier* britànic havia estat a punt de decretar la mobilització general. L'endemà era convidat a Munic per resoldre la qüestió txecoslovaca, a favor dels nazis, naturalment. Era un dijous i la guerra s'esperava per a dissabte o diumenge. A Roma, un veterà conservador català com Raimon d'Abadal el 29 de setembre parlava de «cor oprimit», «del pesombre de tants dies d'incerteses i de temors». La notícia de la convocatòria de la cimera «havia obert els cors i la perspectiva de la pau possible havia renascut en tothom» (D'Abadal i Calderó 2001, 323).

La història és coneguda: la reunió; els pactes; l'exclusió del govern de Praga; el menyspreu pels soviètics; l'intent de Chamberlain de fer signar un nou acord de bona entesa entre països a Hitler, que ja estava pensant en altres objectius. Les velles democràcies europees —la Gran Bretanya i França— es van deixar enganyar i, també, es van autoenganyar. No hi havia cap càlcul de futur; només les ganes immediates de desactivar el conflicte txecoslovac i esperar que la guerra a Espanya s'acabés el més aviat possible. Després... *on verra!* Quan Raimon d'Abadal s'exclamava dient que «s'havia assegurat la pau en la reunió de Munic», que això oferia «encara perspectives més satisfactòries» (D'Abadal i Calderó 2001, 323),²⁴ el més extraordinari era observar com el discurs geopolític i ideològic dels feixismes europeus havia estat capaç de contaminar les dretes tradicionals i les havia arrossegat al seu camp. La por a la *guerra comunista* —fos a Espanya o a Txecoslovàquia—; l'acceptació de les febleses de les democràcies —o no eren punts dèbils els signes de tolerància de francesos i britànics amb els governs de la República espanyola, en lloc d'haver-se posat clarament del costat dels rebels?—; el voler creure —en un exercici purament voluntarista, sense cap mena de prova tangible— que tot plegat no eren res més que correccions tardanes de les injustícies de Versalles del 1919; tot jugava a favor d'aquesta centrifugació de les dretes conservadores cap al

²⁴ Anotacions del 29 i 30 de setembre de 1938.

cor del discurs feixista. Fins molt enllà de l'inici de la nova guerra mundial, les dretes europees — i amb elles, els catalans franquistes — no aconseguirien de començar a alliberar-se d'aquesta abraçada mortal.

Però una cosa era el que es vivia a Roma — el que es vivia, no el que s'anàlitzava — o a París, on el jurista i advocat Josep M. Pi i Sunyer també havia respirat la guerra molt de prop — «en vigílias de una guerra que de venir será de todo el mundo contra pocos y cuyo resultado ya preveo», escrivia a la seva germana —,²⁵ i una altra el que s'expressava des dels llocs on es marcaven els temps i es definien els discursos. A l'hora d'explicar les realitats internacionals, els arguments eren unànimes. Un jove conservador com Josep Vergés (Fog o J.V. Matas al *Destino* de Burgos) no tenia cap problema per assumir el catàleg analític dels feixistes. Era l'hora de lloar Hitler i Chamberlain, l'autoritat i la discreció dels quals eren les columnes que subjectaven «la consecución pacífica de un acuerdo» (Fog 1938a). Per contra, calia carregar contra França, els seus dirigents i «la vana palabreria» dedicada als txecoslovacs. La Tercera República, amb Daladier al capdavant, havia fet el paper «de comparsa que invariablemente venía asumiendo cuando algún momento difícil ponía en evidencia la imprudente indecisión de sus hombres». S'afegia: «Los checos — si checos hay — podrán agradecerle algún día el haberles empujado hasta poner en evidencia la absoluta falta de lógica que existía en el actual Estado checoslovaco».

Però Josep Vergés aniria molt més enllà de l'anàlisi geopolítica. Sense que ningú l'obligués, es va posar en un terreny molt més relliscós, com ho era expressar la seva gran admiració pels «Estados totalitarios», en els quals Hitler i Mussolini «habían hablado a su pueblo, se habían mantenido en estrecho contacto con él, habían apreciado su pulso y su voto» (Matas 1938b). Era l'argument fonamental del populisme feixista: la interlocució directa entre el líder carismàtic i el poble, sense intermediaris — partits polítics, grups parlamentaris, diputats, etc. — que poguessin entorpir els objectius centrals dels nous estats emergents — és a dir, tornats a l'escena internacional amb l'ascens dels feixismes i el nazisme. Dit

²⁵ Carta de Josep M. Pi i Sunyer a M. Mercè Pi i Sunyer, París, 29 setembre 1938, Fons Josep M. Pi i Sunyer, Fundació Carles Pi i Sunyer. I amb un impacte sobre Espanya: «Yo estimaba y estimo que si ello acontece [l'esclat de la guerra], no quedará aislada la península, sino que de aquí irán facilitando un final o al menos una situación diferente y mejor».

d'una altra manera, Josep Vergés explicava com els dos dictadors havien eliminat «toda la inútil impedimenta» que no feia possible la resolució dels problemes: «No hay en los últimos discursos de Mussolini y de Hitler ni una vacilación, ni una duda. No hay tampoco ninguno de los efectos fáciles con que los políticos demócratas acostumbran a acompañar sus peroraciones domingueras. Un discurso de Hitler o de Mussolini es, y ha sido siempre, un profundo y vital contacto entre ellos y su pueblo». Adolf Hitler s'havia expressat amb tota cruesa davant del seu poble i davant del món: ell volia la pau i la solució al conflicte dels Sudets —«una solución justa», escriuria Josep Vergés—, darrera gran reivindicació del seu programa. Però, mostrant una generositat analítica digna de millor causa, Vergés anava més lluny: Hitler era la personificació d'«una nueva era de paz»; Edvard Beneš, el president txecoslovac traït pels països democràtics, representava «el postrer esfuerzo de una Europa vieja, decadente e inútil». Ja no era el combat contra el comunisme soviètic, que estendria les seves urpes des d'Espanya a l'Europa central, passant per l'espectre moribund del Front Popular francès; era més senzill, més clar: ho faria el combat entre els estats totalitaris —i a Burgos es respirava estat totalitari— i les democràcies *tout court*. Per als catalans de dretes, la temptació feixista semblava irresistible.

Després de repassar l'acord en ell mateix, calia anar a l'anàlisi del conjunt, al reconeixement dels herois de Munic. La lectura generosa era la de reconèixer que no es podien assenyalar vencedors o vençuts «entre los cuatro hombres que, dentro de la misma voluntad conciliadora, hicieron posible la obtención del acuerdo» (Fog 1938a). La resolució de l'afer txecoslovac en un sol dia demostrava que no era tan difícil arribar a altres acords en assumptes complexos i conflictes que encara eren damunt la taula. L'única condició era que «el más duro y alevoso enemigo para la paz», és a dir, la Unió Soviètica, continués exclòs «de cualquier otro contacto». Amb una certa mala intenció, Vergés remarcava que la marginació soviètica «suavizaría y haría menos difícil el recuerdo —inmediato y lejano— de las continuas complacencias que, en ciertos países, se han venido mostrando hacia la revolución».

«Triunfo pleno de la paz [...], pero también de la razón y de la justicia» era, probablement, la millor frase que Josep Vergés podia escriure per

sintetitzar l'estat d'esperit del conjunt del bloc anticomunista i antiliberal que s'havia unit als feixismes europeus en els darrers temps de la dècada dels anys trenta. Cedir davant Hitler era assegurar la pau, trossejar Txecoslovàquia era corregir un dels nombrosos errors del Tractat de Versalles: permetre que la població alemanya dels Sudets s'integrés en el Tercer Reich era un acte de justícia amb una minoria nacional oprimida des de gairebé el 1919.

En aquests aspectes generals, el discurs de la gent de *Destino* era d'una ortodòxia inatacable i directament vinculat als corrents d'opinió profeixistes del moment. Potser es van mostrar més autònoms remarcant el paper històric de Benito Mussolini en la convocatòria i desenvolupament de la Conferència de Munic. El periodista José Esteban Vilaró —signava com a J.E.V., però el seu nom real era Josep Esteve Bartrina Vilaró— ja havia deixat escrit que Mussolini «se hizo acreedor del reconocimiento eterno de todas las madres, de todas las esposas, de las generaciones presentes y futuras, de la Humanidad entera» (J.E.V. 1938). Vilaró, un periodista mediocre i extremista, podia exagerar els elogis, però era evident que en el món feixista i feixistitzant europeu del 1938, sobretot en l'àrea mediterrània, l'heroi de Munic era el dictador italià, el «salvador de la paz» (*Destino* 1938).

A més a més, hi havia una deriva espanyola que calia tenir molt present (Fog 1938b). Imposada la pau al centre d'Europa,²⁶ l'atenció tornava a la guerra d'Espanya i els equilibris al Mediterrani, als quals l'Espanya franquista hi collaboraria amb l'anunci d'una retirada parcial de voluntaris feixistes italians. Com avisava Josep Vergés, aquesta acció no implicava posar en qüestió el «fondo intangible de nuestra lucha»; només era una manera d'accelerar la fi de la guerra a Espanya, «rompiendo los últimos hilos que unen aún Barcelona con la derrotada Rusia», derrotada a la Conferència de Munic, s'entén.

Què deia l'altra branca catalana del món francofalangista? Refugiat a Montreux, Francesc Cambó seguia els canvis i tensions amb la mateixa in-

²⁶ Els elogis de Josep Vergés a Neville Chamberlain com un dels grans gestors de l'Acord de Munic demostren, de manera implacable, que presumir d'anglòfil no era incompatible amb compartir les anàlisis feixistes i feixistitzants sobre la guerra d'Espanya i la crisi europea. Cal tenir-ho en compte a l'hora d'estudiar els discursos del grup de *Destino*. *Política de Unidad* durant la Segona Guerra Mundial. Vegeu, Vilanova 2018, capítols 5, 9 i 16, principalment.

quietud que vivien tots «els habitants del planeta» (Cambó 1982, 395).²⁷ Però Cambó era un personatge singular, amb molta experiència acumulada i molt viatjat. Era capaç de fer entrar en les seves anàlisis nous actors que els falangistes de *Destino* pràcticament ignoraven —el president nord-americà Roosevelt, Pius XI, etc.— i apuntar qui volia més la guerra, amb Txecoslovàquia com a pretext: Hitler. Era la gran novetat argumental, però tenia una percepció una mica esbiaixada: el dictador nazi no havia acollit «amb alegria» la mediació de Mussolini, «hàbilment, habilíssimament suggerida per Chamberlain» (Cambó 1982, 396).²⁸ D'altra banda, l'heroi cambonià de Munic no era Mussolini; això ho deixava per als falangistes, catalans o no —Cambó el detestava, almenys aquells anys. En una altra versió d'anglofilia (diferent de la de Josep Vergés), l'heroi era Chamberlain, «l'home a qui la humanitat entera deurà immensa gratitud, [...] el gran apòstol de la pau». Les anotacions del 30 de setembre eren entusiastes:

I s'és fet l'acord a plena satisfacció de tots quatre: Hitler veu realitzat el seu ideal d'annexionar uns milions més d'alemanys al III Reich i veu esvaït el perill d'una guerra, fatalment perduda, que hauria dut l'Alemanya a la més terrible caiguda i a ell i el seu nom els hauria cobert d'ignomínia per sempre més.

Daladier està content perquè veu evitada una guerra en la qual França entrava en les pitjors condicions imaginables (poble dividit, tres fronteres enemigues i preparació insuficient) i ell sabia prou bé que aquestes condicions les havia creades o agreujades el Front Popular del qual ell havia estat per despit el creador.

Més que content està Mussolini que, per una sort extraordinària que fins ara l'acompanya, quan es trobava en una situació tràgica, en plena decadència del seu prestigi, amb un poble que se li girava d'esquena, un atzar, això sí, collit al vol i administrat amb singular mestria, col·loca de nou en situació magnífica, redonant-li un immens prestigi interior i exterior, amb aquesta particularitat que ara és voltat d'un ambient de gratitud i simpatia.

I per damunt de tots, content Chamberlain, el veritable heroi del dia, l'home que amb una paciència de sant i amb una visió d'estadista ha dut el prestigi

²⁷ Anotació del 28 de setembre de 1938.

²⁸ Anotació del 29 de setembre de 1938.

britànic al punt més alt des dels temps de Pitt i s'ha guanyat ell la simpatia del món i el respecte dels enemics. Sense la seva acció, des que pujà al poder, sense l'energia a desfer-se d'Eden i canviar de política, sense una conducta recta i honesta que mantenint-li la simpatia de França, li guanyà l'afectuós respecte d'Alemanya i d'Itàlia; sense els dos viatges a Hitler que, amb aparença de fracassos, foren ells els que donaren al plet centroeuropeu un ambient universal i li posaren el món enter contra l'actitud provocadora d'Alemanya..., sense tota aquesta tasca de Chamberlain, ni hauria estat possible la reunió d'avui ni s'hauria pogut salvar la pau.

Caldria analitzar amb atenció aquesta passió sobtada de les dretes catalanes, i europees, per Neville Chamberlain, però en les seves diverses versions anglòfiles, ja que, com hem vist, no tenien el mateix to els elogis de Vergés que l'admiració de Cambó. Tanmateix, totes aquestes dretes —les més tradicionalment conservadores, fins i tot les més profeixistes (Josep Vergés era un acabat d'arribar a la versió espanyola del feixisme)— podien estar completament d'acord amb el polític català quan sentenciava el 25 d'octubre «el triomf conservador en la seva pugna constant contra l'esperit revolucionari», el triomf d'«una constel·lació conservadora, antirevolucionària», que havia derrotat les esquerres europees (Cambó 1982, 410). També és cert, però, que els comentaris cambonians no haurien agradat a Burgos, si els haguessin pogut llegir. Carregar contra Daladier entrava dins el marc acceptable de la interpretació de la crisi europea; criticar Mussolini —un dels «creadors de l'era de la violència [...] i la moda del matonisme», juntament amb Lenin i Stalin— era inacceptable. Però si no compartia l'entusiasme falangista, tampoc no havia entès bona part de la complexitat de fons de l'escenari. El 7 d'octubre carregava contra «les virulències i les intrigues de Churchill, les insídies d'Eden i els atacs de Duff Cooper», en el marc del debat a la Cambra dels Comuns. Més avall, en citar la dimissió d'Edvard Beneš, no s'estava de res: «La supèrbia, la mesquineria, l'esperit caciquil i mangonejador ofuscaren la seva intel·ligència»; la crisi de Munic «era culpa seva»; encarnava el «sectarisme antimonàrquic i anticatòlic»; el «principal destructor» de Txecoslovàquia; etc. Desorientat, Francesc Cambó carregava contra Mussolini i enyorava Cánovas del Castillo: l'entusiasme per l'Acord de Munic li va durar una mica més d'una setmana. Només

quedava Chamberlain, el conservador britànic que havia fet mans i mà-nigues per evitar qualsevol mena de suport a la República espanyola? Era una anàlisi profundament equivocada, com es revelaria un parell d'anys més tard, que diu molt de la desorientació personal i les distorsions ideològiques de Francesc Cambó en aquells temps. Probablement, no n'era conscient, però havia cedit a la temptació de les anàlisis feixistes del món, això sí, filtrades per la lent del conservadorisme clàssic europeu, en crisi profunda (De Riquer 1996, 86–87). De la mateixa manera que es negava a entendre la profunda naturalesa del projecte francofalangista, a què donava un suport displicent, les dinàmiques geopolítiques europees dels darrers anys trenta l'havien dépassat completament.

Munic va ser el cant del cigne dels regionalistes catalans com a font analítica autònoma? Probablement. Quan els afers europeus van tornar a primera línia en el paquet de preocupacions dels franquistes catalans, la situació havia canviat radicalment. La guerra, a Catalunya, havia acabat; el franquisme s'estava instal·lant en el país i falangistes i franquistes, autòctons i forans, anaven prenent posicions en les institucions, plataformes acadèmiques i culturals, mitjans de comunicació, etc., del país. En aquest capgirament, els regionalistes havien desaparegut del nou mapa polític i ideològic. Engolits pel projecte feixista espanyol, van haver de renunciar a qualsevol mena de perfil propi a canvi d'integrar-se en el nou sistema i recuperar tot el que fos recuperable i que el nou estat totalitari els permetés (De Riquer 1996, 191 i ss.). Després de la renúncia pública de Ferran Valls i Taberner —Fernando, des que havia esclatat la guerra i la revolució l'estiu del 1936—, la veu autònoma dels veterans catalanistes es va fondre en el nou magma francofalangista, o, simplement, va desaparèixer. Com un eco llunyà, un recordatori dels vells temps, un veterà economista de tradició regionalista, Josep M. Tallada —passat al franquisme pur i dur, sense cap mena de matis— encara va fer l'esforç, la primavera del 1939, de recordar als barcelonins que, amb l'Acord de Munic, «felizmente la actuación de Mr. Chamberlain y el amor a la paz del Duce italiano consiguieron salvar el escollo y el mundo recobró la tranquilidad a los pocos días». Mig any després dels fets, continuava Tallada, «habían transcurrido ya bastantes días desde aquellos momentos, pero aun así creía interesante, en esos primeros tiempos de paz que habían proporci-

onado a Barcelona los invictos Ejércitos del Generalísimo, presentar una breve síntesis de las repercusiones económicas que ocasionaron aquellos momentos en que la guerra mundial parecía próxima» (Tallada 1939). La menció a Chamberlain i Mussolini no tenia res d'estrany, era perfectament natural; el més significatiu era la *liaison* retòrica amb «los invictos Ejércitos del Generalísimo». Era la renúncia pública definitiva a pensar autònomament.

4 A Barcelona: adeu a Txecoslovàquia (primavera del 1939)

La segona crisi txecoslovaca i la destrucció definitiva de la república centreeuropea va agafar la societat catalana en una situació traumàtica, profundament crítica. La Guerra Civil havia acabat a Catalunya (encara quedaven, però, València i Madrid), el sistema polític, social i cultural republicà i catalanista havia estat anorreat fins a l'arrel, i el franquisme català —o els catalans franquistes, falangistes, tradicionalistes, exregionalistes, etc., és a dir, tots els que integraven el nou món dels vencedors de la guerra i eren originaris del país— ja estava prenent posicions en el nou estat de coses, compartint (o acceptant el que li donava) el nou poder econòmic, social, polític, intel·lectual, amb els capitosts de la Nueva España que havien pres el control del territori i de la societat catalana.

La territorial catalana de FET y de las JONS ja s'havia instal·lat al passeig de Gràcia; la revista *Destino* havia estat clausurada temporalment, i, per tant, l'opinió més purament falangista s'havia d'anar a buscar a *Solidaridad Nacional*. La versió menys falangistitzada dels vencedors es podia trobar a *La Vanguardia Española*, el vell diari burgès recuperat pel comte de Godó i posat al servei de la causa nacional amb una nòmina heterogènia de col·laboradors prou significativa del nou teixit polític i intel·lectual: exregionalistes (Ferran Valls i Taberner, Josep M. Tallada), falangistes sense reserves (Eugenio Montes), franquistes sense etiquetes predeterminades, etc. Els tradicionalistes catalans, civils i eclesiàstics, es van reagrupar al voltant del veterà *El Correo Catalán*. Tothom s'anava recollocant, a l'espera de la fi de la guerra a Madrid i dels nous esdeveniments europeus. En una dictadura ferotge, com era la franquista, els límits de l'opinió autònoma o diferent estaven del tot delimitats i eren especialment estrets. Per sota

de la unanimitat principal, però, sempre es podien expressar certs matisos als fets que s'interpretaven.

Els dies de març del 1939 no van ser bons per informar del que succeïa al món i a Europa en particular. Des de Barcelona, tothom estava massa enderiat a comentar la fi de la guerra espanyola, amb els combats a Madrid; la *descoberta* de la repressió republicanorevolucionària a la rereguarda, o la instal·lació del Nuevo Estado al territori. Per tant, la primera notícia del que estava succeint a Txecoslovàquia —el que quedava del país després de l'Acord de Munic— va arribar força tard, el 12 de març. Amb un «Los autonomistas eslovacos protestan contra la dominación checa» (*Solidaridad Nacional*, 14 març 1939),²⁹ els falangistes avisaven de les tensions que s'havien originat a Praga i la concentració de forces militars a la frontera amb Alemanya. Quedava molt poc per a una notícia important com seria la liquidació definitiva de Txecoslovàquia.

Hem d'arribar al dia 15 per trobar la primera gran intervenció informativa i, a la vegada, la primera gran anàlisi feixista a Barcelona sobre el fet. Amb un titular contundent, «Ha muerto el Estado checoslovaco», el falangisme local comentava:

Checoeslovaquia era una ficción, y su existencia tenía dos vicios de origen: la democracia y la vejez. Pues las naciones no se han fundado nunca con unas elecciones, por muchas bayonetas que haya habido el día del escrutinio; son la sangre y la conciencia de una misión lo que une a los pueblos con la Historia.

Pocos han reparado en un detalle: en que Masaryk tenía más de 60 años cuando nació su Estado masónico y ginebrino. Y el ser santón laico —tan santón y tan laico como otros que hemos conocido nosotros de cerca desde Giner acá— no es suficiente para infundir la vida a un ser enteco. El día del nacimiento ya era vieja Checoeslovaquia, no lo pudo evitar ni el haber sido Wilson el tocólogo que la trajo al mundo en Versalles. (*Solidaridad Nacional* 1939a)

²⁹ Altres titulars del diari falangista semblants del dia 14: «Graves disturbios en Presburgo. Tropas checas disolvieron a tiros una manifestación patriótica»; «Los checos provocan incidentes. Se cree que Hitler intervendrá».

Però perquè s'entengués bé per què era important tot plegat, sempre se'n podia extreure una «seria lección para los españoles: la federación y las autonomías no son jalones de unidad —como pretendían ilusos o malvados políticos—, sino principios de disgregación»; per tant, d'això se'n derivava que «el separatismo es un crimen en pueblos que tienen una misión común en el Mundo», encara que «ese separatismo se disfrace con traje civilizado y burgués, como en Barcelona» (*Solidaridad Nacional* 1939a). *Voilà!* El falangisme català jugant a ser feixista antiburgès, com si encara fos creïble la retòrica pseudorevolucionària del primer Mussolini! Amb uns quants anys de retard, aquell curiós feixisme espanyol (expressat a Barcelona a través de *Solidaridad Nacional*), fet de nacionalisme radical, d'antiliberalisme o d'anticomunisme, i molt d'integriste catòlic, apareixia a la Barcelona burgesa per imposar la *revolución nacionalsindicalista*, en la línia de les suposades grans revolucions feixistes europees. No endebades, uns dies abans, l'11 de març, el diari falangista havia aparegut amb un gran titular a primera pàgina: «La burguesía liberal y los grandes financieros olvidan que su ambición de riqueza es la culpable de que las teorías y procedimientos anarco-marxistas se hayan desarrollado en España. La opresión financiero-capitalista es la causa de la lucha de clases». Va ser una febre efímera, però, per uns dies va semblar que el reaccionarisme espanyolista més infantil seria capaç de convertir-se en alguna mena de moviment feixista de veritat.

Si la febrada nacionalsindicalista va passar aviat,³⁰ el que va persistir fins al final dels seus dies va ser el ferotge nacionalisme radical, l'espanyolisme reaccionari i integrista que alimentava la retòrica falangista des que José Antonio Primo de Rivera —i, abans, els seus intel·lectuals de capçalera— va començar a construir la versió espanyola del feixisme italià. L'enhorabona per la destrucció de Txecoslovàquia només es podia interpretar en aquesta clau nacionalista. Un dels exercicis teòrics més curiosos que es van publicar aquells dies va ser un text en què es vinculaven Àustria, Bohèmia i Espanya, partint d'una fosca i espessa teorització sobre els mals

³⁰ És cert que, en aquella data, el diari encara portava com a subtítol *Diario de la Revolución Nacional-Sindicalista*, però el 14 de febrer de 1940 es va canviar per un de més neutre (és un dir): *Diario de Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S.* Tanmateix, aquesta és una altra història.

del «nacionalismo separatista» en la seva lluita «contra una nació fuerte» (*Solidaridad Nacional* 1939b). Després d'explicar la plenitud en què viurien Àustria i Bohèmia sota l'ombra protectora del Tercer Reich, deslliurades dels falsos nacionalistes i les ingerències estrangeres —franceses i britàniques, sobretot—, els falangistes barcelonins arribaven a Espanya:

Nosotros mismos, mucho podemos decir de nacionalismos provocados o falsos nacionalismos. Con nuestra pasada pequeñez, aún debíamos de dar que temer, por cuanto aún procuraron dividirnos. No es necesario volver muy atrás en la Historia. Los necios separatismos catalanes, Francia los fomentó. La ayuda francesa a los separatistas fue ostensible en los llanos de Lérida y en las alturas de Balaguer contra las tropas de España. Mazzarino, en momentos apurados, supo volver grupas y eludir responsabilidades. Pero entonces aprendimos cuánto le interesaba a Francia que en el rincón nordeste de España ardiese viva la llama de secesión. Vasconia, más separada de Francia, podría también alegar algo. Aquí es una rubia nación la que hace prosperar un empuje político que le asegure la preponderancia en los productos mineros. Y también, al final, la enorme fuerza de una España decidida corta por lo sano el virus mortal y acaba con la huera poesía decadente que pagan los intereses vitales diplomáticos de dos países, cuya característica es la doblez y la astucia.

Feixisme, nacionalisme radical i catolicisme integrista. En aquest estrany magma doctrinari que era el francofeixisme espanyol de primera hora, era difícil dibuixar amb precisió els perfils ideològics d'uns i d'altres. Què feia diferent aquesta opinió, emesa per l'òrgan falangista barceloní, del que escriuria un parell d'anys més tard Jaume Ruiz Manent, suposadament catòlic abans que feixista (o falangista)?:

Hubo un momento en que algunos ilusos, hijos del país, en mayor contacto con las tendencias extranjeras que con el alma propia del país, se sintieron atacados de megalomanía. Fueron los que secundaron los planes de los nacionalistas checos para formar una nación grande y poderosa [...], pero no consiguieron crear sino aquel engendro de nación checoeslovaca de Masaryk y Beneš, que terminó como el rosario de la aurora y que ayudó a preparar el pavoroso conflicto que estamos hoy viviendo. [...] Fue ya un sacerdote, monseñor Hlinka,

quien levantó el estandarte de la tradición cristiana de Eslovaquia frente a los manejos de los masones y librepensadores de Praga [...]. (Ruiz Manent 1941)

En l'espectre no estrictament falangista del panorama català, des de *La Vanguardia Española* s'emetia el discurs més purament franquista —és a dir, el que seguia de forma més estricta la doctrina del dictador, sense passar pels filtres retòrics dels camarades de José Antonio Primo de Rivera. Al diari del comte de Godó, dirigit amb mà de ferro per Luis de Galinsoga, no s'hi trobaven consignes contra «la opresión financiera-capitalista» i penjaments de la «burguesía liberal». El que hi havia era pura ortodòxia discursiva: l'admiració per Hitler per haver aconseguit desmantellar «uno de los más graves y continuos peligros contra la paz» i haver neutralitzat «el último baluarte de la trama con que se había pretendido aprisionar desde Versalles el gran pueblo alemán» (Assía 1939).³¹ El més interessant del cas era que el responsable d'analitzar la destrucció de Txecoslovàquia era un periodista gallec, franquista de pedra picada, que acabaria sent identificat —erròniament— com un dels personatges més aliadòfils del món periodístic i intel·lectual de la dictadura espanyola. En certa manera, va ser un cas paral·lel al de Josep Vergés: el pas del temps va jugar a favor seu i, en unes poques dècades, molt poca gent va voler recordar els seus articles prohitlerians, fossin els que elogiaven el dictador nazi o els que recordaven la seva «destreza sólo comparable a su inexorabilidad».

Però, més enllà de la literatura especialitzada d'Augusto Assía, l'episodi mereixia una reflexió més institucional, no signada, en què la resolució de l'assumpte txecoslovac es vinculés a l'experiència espanyola, ara que la guerra estava a punt d'acabar. En una de les ocasions que va aparèixer l'argument de l'«España precursora», els responsables del diari del comte de Godó recordaven als espanyols:

Como ciudadanos del país que ha realizado el esfuerzo más gigantesco contra el comunismo, nos satisface la operación cesárea llevada a cabo por el Reich alemán. Consideramos que la desaparición del núcleo comunista de Praga es un bien para Europa y para la civilización europea y que Alemania ha efec-

³¹ El dia anterior, el 15 de març, havia publicat «No habrá guerra europea por lo de Checoslovaquia».

tuado una operación del mismo sentido que la que se está llevando a cabo en España. En realidad, todo lo que sea extirpar el comunismo del mundo es trabajar a favor de la Humanidad. Y como en este designio está la España Nacional hace treinta y dos meses, el episodio checo, en si, sin mayores análisis de pormenorización, nos parece un paso decisivo en la misma ruta continental y de civilización que Franco y el glorioso Ejército español están consumando. (*La Vanguardia Española* 1939)

Tot i així, a pesar que l'atenció de gairebé tothom estava centrada en la caiguda de Madrid i la fi de la guerra a Espanya, la destrucció de Txecoslovàquia deixaria una marca a sang i foc en les teoritzacions i cosmovisions dels franquistes catalans, que no es diluiria amb el temps. Un dels grans analistes del moment, el periodista Ramon Garriga —també provinent de l'extingida premsa regionalista, amic i col·laborador de Ramón Serrano Suñer durant la guerra i corresponsal de *La Vanguardia Española* a Berlín—, com faria dos anys més tard Jaume Ruiz Manent, feia uns elogis extraordinaris a l'aplicació pràctica del *Lebensraum* nazi. Val la pena llegir-los *in extenso*, perquè, pocs anys més tard, tota aquesta literatura va desaparèixer dels currículums professionals dels seus autors (però no de les hemeroteques):

A los pocos meses [...] del Protectorado, puede advertirse cómo ha renacido el viejo espíritu administrativo del imperio austriaco. Los checos no pueden hacer política, pero ha desaparecido la crisis industrial y, de consiguiente, el paro obrero; el Reich respeta la lengua, la cultura y las diversas facetas de la vida checa, imponiendo tan sólo la enseñanza de la lengua alemana en las escuelas.

Exteriormente son mínimos los cambios introducidos por el Protectorado en el aspecto exterior de Praga: todos los rótulos, por ejemplo, siguen redactados en checo, siendo bien pocos los que, a lo más, son bilingües. La ciudad ha recobrado el rango de ciudad industrial que tenía bajo el imperio de los Habsburgo.

Difícilmente lograrán los ingleses y franceses producir disturbios en Bohemia, a no ser que acompañen su propaganda con grandes victorias militares. El realismo checo ha comprendido las ventajas de la situación actual, y los checos no quieren aventuras de las cuales están ya cansados.

Comparando la idiosincracia de los checos con la de los polacos, se comprende que Hitler haya reducido el límite del territorio polaco que habrá de quedar bajo la soberanía del Reich. El Canciller no ha querido para su país más que las mejoras fronterizas que requieren las necesidades estratégicas y la inclusión en los límites alemanes de las regiones industriales que fueron creadas por los alemanes antes de 1914. (Garriga 1939)

Però, més enllà d'aquests analistes —i no s'ha d'oblidar que, a manca d'intel·lectuals de veritat, el primer franquisme va patir una plaga de periodistes amb pretensions d'intel·lectuals, assagistes, etc.—, què deien els ciutadans catalans que, reservadament, seguien les coses del món en unes reflexions privades moltes vegades coincidents amb els discursos oficials i publicats?

Francesc Cambó, que era a París decidint què feia amb la seva vida i el seu patrimoni —dubtava entre deixar Suïssa i anar a Buenos Aires, o tornar si la situació s'estabilitzava i s'aclaria— estava astorat per la maniobra nazi (Cambó 1982, 512 i ss.). Amb la mà dreta carregava despietadament contra Hitler i el nazisme, un nou «Gengis Khan», un «Atila» modern, escrivia. Aficionat a l'anàlisi pseudopsicològica, explicava que el poble alemany «ha d'ésser oprimat o ha d'ésser opressor» o que «el nazisme és un producte del poble alemany». Però, si mai ningú arribava a llegir aquelles notes, havia de saber que els grans culpables d'aquest renaixement alemany no eren altres que francesos (Clemenceau i Poincaré en el passat immediat) i britànics (Macdonald i Baldwin; curiosament, deixava fora Chamberlain). Era un discurs que vorejava l'ortodòxia francofalangista del moment —excloent-hi, naturalment, la condemna del nazisme— i podia ser assumit en bona part, sobretot en tot el que impliqués de carregar en britànics i francesos i en la Societat de Nacions bona part de les responsabilitats de la crisi present:

La posició de Daladier, de Chamberlain, de tots els polítics que volen sincerament la pau és fonament desagradable. Sembla com si els bel·licistes de setembre —Lloyd George, Eden, Churchill, els treballistes, Blum, Pertinax, etc.— tinguessin raó... quan a ells es deuen tots els èxits i totes les audàcies d'Hitler, per haver afeblit les forces militars d'Anglaterra i de França i haver-se gronxat

en l'infantil i còmode il·lusionisme de la seguretat col·lectiva a l'ombra plàcida de la S[ocietat], de N[acions].

Quant n'han fet i en fan de mal en el món els idealistes, els intel·lectuals, els somniatruïtes, quan actuen en política i poden influir en el govern dels pobles! Com es comprèn i justifica Cánovas denunciant els optimistes com els éssers més perillosos si poden influir en els destins del seu país! (Cambó 1982, 513)³²

I, encara més, el 25 de març va poder explicitar, en clau catalana, l'*abans Hitler que Stalin*, que havia estat un principi fonamental no escrit de les relacions internacionals des de mitjan anys trenta:

Em revolta el nazisme, però em revolta encara més el comunisme soviètic. I jo sento clarament com aquest és més perillós que aquell. L'aventura hitleriana és més espectacular, però és menys transcendent. L'expansió desorbitada de l'Alemanya nazi ha d'acabar fatalment en el desastre, com hi ha acabat totes les aventures semblants. El comunisme, menys aparatós, és altrament fort i terrible: aquell és la força sempre fugaç i precària; aquest és l'esperit —el mal esperit— infiltrant-se insensiblement i apoderant-se de les consciències. Aquell és el traumatisme; aquest és la intoxicació. Jo no veig com Espanya, ni França, ni Itàlia —els tres països que més m'interessen— puguin ésser dominats per l'Alemanya nazi. En canvi veig possible —i tan possible!— que les tres grans nacions llatines caiguin en l'abjecció comunista, mil vegades pitjor i més devastadora que la dominació de l'Alemanya nazi. Aquesta dominació exterior, i per tant efimera, provocaria una reacció saludable; el comunisme, apoderant-se espiritualment dels països envaïts, conquerint-los per dintre, impossibilitaria tota reacció salvadora. (Cambó 1982, 516).

Cert que Francesc Cambó escrivia en un dietari privat, però també ho feia el poeta catòlic i profundament traumatitzat per la revolució i la guerra Josep M. López-Picó, i coincidia d'una manera notable amb el líder polític regionalista sense saber-ho.³³ La «desmembració de Txecoslovàquia» era

³² L'anotació és del 15 de març de 1939.

³³ Les coincidències, a vegades, eren més que notables. El 13 de març de 1939, Francesc Cambó es queixava amargament «dels intel·lectuals catalans que havia protegit pròdigament... i entre els quals els que li havien conservat alguna mena d'adhesió eren rars». Es lamentava que «la immensa majoria»

«previsible d'ençà que la pau de Versalles creà artificiosament aquell Estat a benefici dels egoïsmes d'aquelles mateixes potències que ens havien fet creure que lluitaven per la lliure determinació dels pobles» (López-Picó 1999, 146, 15 de març). El dibuixant i pintor Joaquim Renart —tan catòlic i espantadís com el seu amic López-Picó— també apuntava a la desaparició de l'«Estat postís, fruit del Tractat de Versalles» (Renart 2003, 585).³⁴

Txecoslovàquia va desaparèixer del mapa europeu la primavera del 1939 sense que ningú, entre les dretes i els feixismes del continent, ho lamentés. A Espanya, ni el món francofalangista més dur, ni aquella gent d'ordre catalana que la primavera del 1939 respirava més tranquil·la, tot i la molèstia de l'excessiu exhibicionisme espanyolista dels vencedors i les tristes notícies sobre alguns —no gaires— represaliats i exiliats coneguts, no es va moure del discurs ortodox. El franquisme català, en les seves variants, matisos i intensitats, compartia, en molt bona part, una mateixa cosmovisió del món europeu de la primavera del 1939 amb els feixismes continentals. Era una altra prova de com aquests feixismes havien devorat l'espai analític i polític de les velles dretes del continent.

5 Els culpables de la guerra: demòcrates, comunistes (el Front Popular) i jueus

La guerra va esclatar, finalment, el 3 de setembre del 1939. Alemanya va envair Polònia, se la va repartir amb la Unió Soviètica i va començar a girar cap a l'oest, esperant el moment propici per llançar-se contra França (encara que hagués de passar per països neutrals, com Holanda i Bèlgica). Paradoxalment, el seu esclat no va comportar gaires discursos sobre els responsables directes del conflicte. Es va donar per fet que França i la

ria s'havien conduït com si ell, en lloc d'ésser el benefactor, hagués estat el seu persecutor» (Cambó 1982, 511). Cinc dies abans, Josep M. López-Picó també condemnava «la intel·lectualitat roja»: «Els intel·lectuals catalans teníem confiada la salvaguarda de les essències espirituals de la nostra terra. És per això que no podíem combatre al costat dels materialistes ni ajudar-los de cap manera. Si eren per definició i han estat per llur conducta els enemics de la nostra afirmació vital i els vils instruments de l'abominable suïcidi de Catalunya!» (López-Picó 1999, 146).

³⁴ Anotació del 15 de març 1939.

Gran Bretanya s'havien entossudit en els seus errors i havien precipitat la reacció alemanya. Així de senzill.

L'anomenada “guerra del nord” entre els soviètics i els finlandesos tampoc no va suscitar grans anàlisis. El culpable era únic i evident, la Unió Soviètica, i la resistència finlandesa posava de manifest, amb tota cruesa, el que tothom pensava de l'Exèrcit Roig: les purgues estalinistes l'havien deixat gairebé inoperatiu. Si mai Alemanya atacava el territori soviètic, l'escombrada militar seria impressionant.

Hem d'esperar a un moment extraordinari d'eufòria, com va ser el final de la campanya de França, per trobar algunes reflexions interessants i amb un cert recorregut sobre les responsabilitats acumulades per certs actors històrics en un doble fracàs de dimensions històriques: l'inici de la guerra la tardor del 1939 i la caiguda de França (i París) el juny del 1940. Naturalment, els primers culpables eren de caràcter polític: per als discursos franquistes, el punt d'origen tenia uns noms determinats, França i la Gran Bretanya, i unes fórmules polítiques ben conegudes, el Front Popular i la debilitat democràtica inherent, innata, a aquests sistemes.

Ara bé, també hi havia uns altres culpables, si es vol no tan conjunturals però que haurien llaurat la sembra de la discòrdia i la zitzània, els enfrontaments i les males arts des de feia dècades, per no dir segles. Evidentment, es tractava dels jueus, en general, tractat com un col·lectiu homogeni que només justificava la seva existència en la conspiració universal permanent per destruir els règims i les nacions europeus i imposar el seu govern a l'ombra.

L'antisemitisme existia des de gairebé els principis dels temps cristians, i havia infectat la civilització cristiana europea a tots els nivells i en tots els àmbits, des de la literatura religiosa fins a les lleis, des dels programes medievals fins als atacs nazis. L'antisemitisme en totes les seves formes i formulacions —religiós, ètnicista, racista, jurídic, econòmic, etc.— era una malaltia que havia atacat tots els països d'arrel cristiana i, evidentment, havia fet acte de presència a Espanya de la mateixa manera que a la resta del continent.³⁵

³⁵ Per al cas espanyol, cal consultar Álvarez Chillida 2002 i Domínguez Arribas 2009.

Catalunya, i la Catalunya franquista i dels vencedors —més o menys franquistes, però vencedors— també tenia els seus antisemites (Pérez i Ventayol 2017 i 2019). Escriptors, periodistes, polítics, els nous intel·lectuals de la situació, havien assumit la retòrica antisemita europea i, ja en els anys trenta, havien deixat anar algunes perles de caràcter periodístic, literari i polític en aquest sentit.

Era lògic que, l'any 1940, l'antisemitisme franquista, catòlic o, senzillament, dretà, es manifestés d'una manera o altra. Ho podia fer per la ploma de Jaume Ruiz Manent a les pàgines de *Destino*. El març del 1940 en va oferir una bona mostra quan, invocant Charles Maurras —qui, si no?—, feia seva la tesi que la guerra havia esclatat per voluntat i a benefici dels jueus. D'aquest punt de partida a la Gran Bretanya hi havia un pas molt petit, que Jaume Ruiz Manent va fer amb tota tranquil·litat:

Inglaterra puso al frente del Ministerio de la Guerra a un judío, Hora [sic] Belisha;³⁶ un judío auténtico, de raza y de religión. Era «su» guerra, la guerra judía, y los judíos habían de dirigirla.

Por motivos que no han sido todavía aclarados, pues las decisiones del Sane-drín no se dan a conocer tan fácilmente, Hora [sic] Belisha ha dejado su cartera. Pero su influencia sobre el Ministerio sigue siendo grande. Cuanto él dice tiene decisiva significación. (Ruiz Manent 1940a)

No era la primera vegada que el nou setmanari es fixava en el polític britànic. Precisament, uns dies més tard de la dimissió del ministre, algú de la revista li dedicava un comentari molt clarificador:

No se sabe a dónde se va. ¿Por qué ha dimitido el ministro de la Guerra? Hore Belisha es judío, un judío auténtico, de raza y de religión, un hebreo convencido. Tal vez por ese hilo sacaríamos el ovillo. Los judíos tienen mucha parte en la preparación y en la conducción de esta guerra.

Contra ellos van los más acerbos ataques de los pacifistas ingleses. No se recatan de decir que la guerra es una empresa judía. Lo dicen a voces en mítines y en la prensa. No tendría nada de extraño que los pontífices del judaísmo

³⁶ El seu nom correcte era Leslie, Lord Hore-Belisha.

internacional, los que mueven en secreto tantos resortes, alarmados por las campañas, hubiesen decidido eclipsar a sus personajes más visibles. Belisha, el hebreo, aparecería excesivamente destacado en lo alto del candelero. (*Destino. Política de Unidad* 1940)

El reconegut periodista basc, Manuel Aznar, que va passar del republicanisme liberal al franquisme més ferotge, afirmava que un dels mals principals de la Tercera República havia estat la «invasión judaica», i afegia: «Iba adquiriendo increíble pujanza los tres instrumentos de que el judaísmo se ha servido en nuestra época para fortalecer su dominio: la masonería, la corrupción financiera y el frente político engañosamente llamado “popular”» (Aznar 1941, 25).

I si amb els jueus no n’hi havia prou, sempre s’hi podien afegir els francmaçons. Jaume Ruiz Manent ho tenia claríssim. Un parell de setmanes després d’haver carregat contra Hore-Belisha, invocava la responsabilitat de la maçoneria: «No hay que excluir tampoco su influencia [la dels francmaçons] en la guerra actual. Hace una semana hablábamos de los judíos como instigadores de la guerra. No vamos a contradecirnos hoy al presentar como tales a los francmasones. En realidad, son primos hermanos de los hijos de Judá» (Ruiz Manent 1940b).

Amb un estil una mica més discret, el veterà periodista i polemista catòlic (i excatalanista) Manuel Brunet (una peça clau en l’entramat de la revista *Destino. Política de Unidad* des de la primavera del 1940) també va voler dir-hi la seva:

¡Cuán grotesco es el pasado a la ley del presente! Ahora que los alemanes están instalados en París recordad, os lo ruego, que Francia puso su suerte en manos del Frente Popular. Recordad que Francia, una de las más nobles naciones de Europa ha tenido un gobierno presidido por un judío socialista y multimillonario que responde al nombre de León Blum y que según parece se llama Karlfunkenstein y salió de algún “ghetto” de Bulgaria. Incluso las personas que no aceptan los prejuicios de raza, las que no admiten las teorías de Gobi-neau y sonrían leyendo a Dromond se espantaron al ver en la presidencia del Consejo de ministros de Francia a un hombre que reúne en su persona las tres cualidades barrocas de ser judío, socialista y multimillonario. (Romano 1940)

Però no hauria de ser aquest antisemitisme públic matusser el que ens hauria de preocupar més, o el que ens hauria de cridar més l'atenció. Més interessant fora escatir per què un home culte i viatjat, format en els ambients polítics i financers espanyols i europeus de primera categoria, coneixedor de bona part del món europeu, reconegut mecenes de les arts i de la cultura a Catalunya, Francesc Cambó i Batlle, va tenir un brot antisemita imponent el juny del 1940. Podria haver culpat els comunistes europeus, els bolxevics soviètics, Churchill i la seva colla de bel·licistes, el Front Popular francès o Franklin D. Roosevelt per ingenu i ignorant dels afers europeus. De fet, ja ho va fer amb alguns dels esmentats. En canvi, va dedicar una reflexió molt llarga a la culpabilitat dels jueus, una reflexió llarga i pensada que fa trontollar la imatge del polític català i fa ginyolar el seu discurs polític i les seves actituds públiques. El 24 de juny de 1940, des d'Estoril, i després de l'ensorrada definitiva de França, Francesc Cambó apuntava el següent:

És curiós observar aquests dies l'actitud dels jueus llevat excepcions generals a Itàlia; individuals en els altres països; nul·les a l'Europa central. Ells, els principals artífexs d'aquesta guerra; els màxims culpables que a França triomfés el Front Popular i poguessin desorganitzar-se l'exèrcit i l'administració francesa; ells, els grans actors de la derrota, són els que més criden i s'indignen davant la capitulació francesa!

El bolxevisme i el judaisme són els grans culpables de la terrible crisi que amenaça Europa.

En el bolxevisme hi ha quelcom que n'atenua la seva culpa: un ideal patriòtic des que Stalin governa en amo absolut. En el judaisme no hi ha més que un egoisme ferotge, baix, guiant la seva acció destructora.

Avui parlen de França amb fúria i menyspreu. D'Alemanya, de l'Alemanya nazi, en parlen amb rancor barrejat de respecte. La raça jueva no és tan sols, des que vessà la sang de Crist, la raça maleïda: és que porta la maledicció i la dissort als pobles que li donen generós acolliment. Recordem l'Alemanya, dominada pels jueus abans de la guerra del 14 i en els primers anys de la tràgica postguerra. Recordem la crisi de vitalitat i de virilitat francesa coincidint amb l'hegemonia jueva a França, que ha preparat la desfeta actual.

Pagarà també Anglaterra la seva protecció a la raça maleïda? (Cambó 1982, 784-785)

A Berlín, Ramon Garriga, amb una sinceritat que l'honorava, tenia molt clar qui s'havia equivocat. I no era l'Alemanya nazi:

Hace unos días, un célebre caricaturista alemán presentaba a Churchill, Chamberlain, Reynaud y Daladier sentados, con «pose de desesperación», alrededor de una mesa y exclamando: «¿Qué demonios nos hizo declarar esta guerra?». No sé si los hombres de Londres y París habrán pronunciado estos días tal exclamación. Pero es verdad que aquellos que hacen todo lo posible para enjuiciar los acontecimientos presentes como simples espectadores, al final del noveno mes de guerra, que coincide con la liquidación de la batalla del norte de Francia, comprenden menos que nunca las razones que impulsaron a los dirigentes políticos de Londres y París a desviar hacia el Oeste el huracán bélico que, durante más de seis años, había preparado cuidadosamente Hitler para el Este.

El «Drag Nahosten», tan detalladamente explicado en *Mein Kampf*, ha sido imposible porque los políticos de Londres y París, faltos de visión, no han querido establecer la sólida paz que pedía Hitler para buscar solución a los problemas del Reich en una guerra con Rusia. Ahora, en París y Londres buscan la manera de cargar la culpa de los acontecimientos a los militares, como lo prueba la destitución del general Gamelin, seguida de la de otros muchos generales, y el acto de presentar la capitulación del rey Leopoldo como una traición. Pero en Berlín, al hacer el resumen de la presente ofensiva, se sale en defensa de los generales franceses para culpar, exclusivamente, a los políticos.

En estos momentos conviene recordar, más que nunca, la famosa definición del general escritor Clausewitz: «La guerra sólo es la prosecución de la política con otros medios». Los políticos ingleses y franceses han jugado y perdido todas sus cartas respecto de Alemania. Por lo tanto, ahora no pueden pedir a sus generales milagros imposibles. Estos días Pétain y Weygand deben recordar la frase de Clemenceau: «La guerra es una cosa demasiado seria para confiarla a militares». Para rectificarla en este sentido: «La política es una cosa demasiado importante para dejarla, exclusivamente, en manos de los políticos». Un país que ha sufrido la epidemia del Frente Popular, mientras todos los alemanes, con la mayor disciplina, aceptaban toda clase de sacrificios para permitir el

reararme que había de asegurar grandes éxitos en la política internacional, no puede esperar ahora milagros de sus generales. [...]

Al terminarse el noveno mes de guerra, y en vísperas de iniciarse una segunda parte de la gigantesca ofensiva contra Francia e Inglaterra, cabe preguntar si Londres y París no se equivocaron rotundamente cuando rechazaron las proposiciones de paz que expuso el Canciller Hitler en su discurso del seis de octubre, y escogieron la guerra como la mejor solución posible. (Garriga 1940a)

«[...] Los políticos de Londres y París, faltos de visión, no han querido establecer la sólida paz que pedía Hitler para buscar solución a los problemas del Reich en una guerra con Rusia.» Heus aquí la clau de volta de la incomprensió aliada, de la negació de la realitat, de l'error de càlcul més terrible des de la Conferència de Pau de París: Alemanya només volia destruir la Rússia bolxevic. Per què França i la Gran Bretanya, les dues democràcies occidentals, no ho havien vist? O no ho havien volgut acceptar? Per què no havien deixat a Alemanya assolir el seu objectiu? És que tenien tractes inconfessables amb la Rússia comunista? És que l'artefacte sinistre del Front Popular havia estat un cavall de Troia encara més mortífer del que tothom havia pensat? Però si la guerra era —havia de ser— amb Rússia! Només que França i la Gran Bretanya ho haguessin acceptat, s'haurien resolt els conflictes. I com si fos una progressió diabòlica, quan va caure França, la pregunta següent va ser: per què la Gran Bretanya continuava la guerra, si Alemanya només buscava una entesa continental que respectés l'immens Imperi britànic? Segons aquesta versió, Alemanya només demanava als britànics que es gressin d'esquena quan ataqués la Unió Soviètica.

6 «Arría sus maltrechas banderas la Revolución francesa»: les caigudes de França i París

El maig del 1940, els exèrcits alemanys van llançar l'ofensiva més esperada: des d'Holanda i Bèlgica van atacar França. S'havia acabat l'anomenada "drôle de guerre" i començava l'estranya desfeta, la campanya que acabaria amb la derrota francesa i la divisió del país en dos ens territorials. Mentre l'exèrcit francès i la força expedicionària britànica intentaven frenar l'avenç alemany, una part de la població civil va començar un èxode de

nord a sud, fins a pràcticament la frontera francoespanyola. Si el col·lapse de la Tercera República havia donat lloc a alguns comentaris de to obertament antisemita, l'arribada de refugiats al sud de França, a banda de l'interès informatiu que despertava (Vilanova 2005, 75), va ser l'ocasió per a un parell d'intervencions falangistes especialment contundents. La primera era una notícia sense signar, però que era perfectament assumible pel conjunt de *Solidaridad Nacional*, el portaveu falangista barceloní:

Mientras tanto, continúa el aflujo de lujosos automóviles, muchos de ellos con remolque, en los que viajan polacos, checos, húngaros, egipcios, etc., pero principalmente judíos. El observador apostado en los límites puede contemplar la más completa gama de perfiles israelitas. La inmensa mayoría de los judíos que entran en España, podrían pasar por seres poco favorecidos por la fortuna, si se les juzgara únicamente por su atuendo exterior. Pero en la Aduana se descubren sus cuantiosas fortunas... Toda esta marea nos visita sólo en tránsito y se dirige, con pocas excepciones, al Marruecos francés. Hemos interrogado a algunos hijos de Sión, tratando de inquirir sobre el porqué de su marcha al Norte de África y las contestaciones recibidas no han podido ser más vagas...

Otro personaje que ha traspasado la frontera en tránsito hacia Portugal, nos ha afirmado que toda la opinión sana de Francia se ha colocado resueltamente al lado del actual Gobierno, pero nos ha agregado que las últimas impresiones fidedignas que pudo recoger antes de su entrada en tierra española, dejaban entrever la probabilidad de que la actitud de rebeldía adoptada en Siria por el general Mittelhauser, fuera imitada por otro alto jefe militar del Norte de África. Fue después de escuchar esta interesante referencia, cuando nos atrevimos a relacionarla con el éxodo de tanto judío internacional y otras gentes de vida turbia al Marruecos francés. (*Solidaridad Nacional* 1940)

La segona intervenció era més solemne, ni que fos pel fet que anava signada per un dels columnistes habituals de *Solidaridad Nacional*, especialista en afers militars i veterà de guerra franquista, el comentarista Fernando P. de Cambra. Això li donava un to diferent. Ara era un dels personatges clau del diari que buscava un lloc en la nova *intelligentsia* que havia de dominar en el panorama de postguerra i que assumia pú-

blicament la seva condició antisemita i mostrava el seu compormís, i el del diari, en aquesta qüestió:

El judío errante ha pasado también sobre las tierras francesas que le dieron gratuito asilo, y a cuya defensa ni quiso ni supo contribuir. Ahora vuelve a reemprender su marcha con las alforjas bien repletas del oro arrebatado, que es causa de su maldición. Tras él quedan cientos de miles de cadáveres apilados, hogares destruidos, resplandor de incendios..., pero sin una mirada ni un remordimiento, se dirige en busca de nuevo suelo donde plantar su tienda. Aviso a aquellos que cometan la candidez de hacerle un hueco a su vera. (De Cambra 1940)

A la fi, el 14 de juny, un divendres, París va caure en mans alemanyes. El que no havia succeït durant la Gran Guerra, havia passat vint anys més tard. El govern francès era a Tours, abans de continuar la ruta cap a Bordeus. Paul Reynaud, el primer ministre, era al caire de la dimissió. Els *derrotistes* del govern, encapçalats pel mariscal Pétain, començaven a dominar la situació. Homes com Georges Mandel, partidari de continuar la lluita des de l'Àfrica, havien estat arraconats.

A Barcelona, el poeta Josep M. López-Picó semblava profundament espantat i amb dificultats per acabar de valorar la situació. Escriure que «hi ha, però, passi el que passi una França fixada en esperit (com una Roma fixada en eternitat) que els bàrbars vinguin d'on vinguin no dominaran mai» (López-Picó 1999,164),³⁷ no semblava una presa de posició gaire contundent; més aviat, feia pensar, ni que fos vagament, amb Charles Maurras i les seves idees —i les d'altres companys de viatge, francesos, catalans o italians— sobre la *llatinitat*, l'eix de civilització París–Roma, enfront dels bàrbars de l'est —alemanys i russos— i de l'oest —els anglosaxons. De tota manera, també escriuria el poeta, potser les coses eren més senzilles: «Quina pena la tragèdia de França per culpa del Front Popular...!» (López-Picó 1999, 165).³⁸

³⁷ Anotació del 14 juny de 1940.

³⁸ Anotació del 16 juny de 1940.

D'altra banda, tothom entenia perfectament el valor i el significat de la caiguda de París. No era només la caiguda de la capital francesa. No era només un gran triomf alemany. Era tot això i més coses: la destrucció de la Tercera República francesa; el fracàs britànic després de segles d'hegemonia i de domini; l'eclosió del nou ordre europeu; la fi dels temps liberals i burgesos decadents de les democràcies. Ho explicava prou bé Santiago Nadal a «Los alemanes en París»:

El acontecimiento es de una trascendencia tan grande, París despierta tantas evocaciones, tantos sueños y tantas desilusiones, está tan cargado de literatura su nombre, que forzosamente un estremecimiento recorre el mundo entero al conocer la noticia. ¡Los alemanes en París! Por cuarta vez en el espacio de cuatro generaciones, las torres de Nôtre Dame ven pasar desde sus góticas siluetas las figuras extrañas de soldados extranjeros. Y esta vez más extranjeros que nunca, pues muy lejos de cuanto es París y de cuanto París significa están esos mocetones rubios y fuertes que, cubiertos de hierro por todas partes, como guerreros antiguos, han entrado en la "Ville Lumière". Siglos y siglos de arte y de inteligencia, pero siglos también de ligereza y escepticismo, caen hoy en manos de unas legiones llenas de una fe ciega en el hombre genial que conduce los destinos de su patria. Hay que imaginarse la impresión de esos hombres de la Pomerania o de la Prusia, tan distantes del espíritu francés, entrando en la gran ciudad que por tanto tiempo ha creído ser la capital del mundo: su curiosidad, mezclada de desdén y de secreta admiración; su incomprensión, y la no menos absoluta de los parisienses ante unos hombres para quienes no tienen sentido la mayor parte de las cosas que han hecho a París y que dan un sentido a París. El momento es de una dramática grandeza. Dos pueblos, dos concepciones de la vida, dos civilizaciones puestas frente a frente, o mejor, una debajo de la otra: vencedora la joven, elemental y fuerte; vencida la vieja, complicada y débil.

I el seu germà, Eugeni, no es quedava enrere:

Barridos los mástiles por la ofensiva más fulminante de la historia, arría sus maltrechas banderas la Revolución Francesa en su propia Patria. La voz digna del anciano Mariscal Pétain denunciando las causas de la tribulación presente

fueron un completo examen de conciencia de una nación que había olvidado hacía largo tiempo tan cristiano y necesario ejercicio. Encastillada tras parapetos de eterna legalidad, habían negado reiteradamente Francia al examen de su conducta y de la situación de Europa en los últimos años. Endurecida en rígidos formulismos democráticos, había sido incapaz de sorber el hálito juvenil de la Europa naciente. Ignoró la renovación que suponía el fascismo, cerróse a toda revisión de las injustas fronteras creadas en Versalles. Y trataba de justificar su actitud con una farisaica fidelidad a la letra que mata —y dígalo, si no ella misma, vencida y torpedeada por sus propios aliados—. Fue el suyo egoísmo suicida por ciego y enervante, por agregado a formas de vida y de pensamiento anquilosadas, inútiles, viejas. Francia, la Francia democrática, radical-socialista, anticlerical, burguesa y sedentaria, que perdía progresivamente población y vivía en el culto a fórmulas huera de vida, daba la impresión de ser un país detenido en determinadas formas, ya incapaz de superarlas, y destinada a una lenta consunción por agotamiento de su vitalidad. (Nadal 1940)

L'arrencada era brutal. La continuació recollia tots els elements fonamentals de què s'alimentava el discurs franquista aquell 1940: des de la decadència demogràfica a la renovació feixista, passant per Versalles i l'anticlericalisme republicà francès. Hi era tot, i una mica més:

Los principios revolucionarios que los granaderos imperiales condujeron por toda Europa en la boca de sus fusiles, se han hundido a la fuerza de las armas de una revolución de sentido opuesto. La vieja Europa ha muerto cuando la juventud ha penetrado en la cuna y último baluarte de la democracia. Un hombre extraordinario —Hitler— ha liquidado en el continente la era que inició otro hombre genial: Napoleón.

Així doncs, la guerra era la tomba de les democràcies, el triomf de l'«hálito juvenil de la Europa naciente», «la renovación que suponía el fascismo». No semblava que calgués llegir entre línies; tot era clar, com la victòria alemanya. Un observador amb una llarga carrera periodística i literària—amb un pes innegable de la llengua catalana i la cultura del catalanisme—, Carles Soldevila —ara Carlos, evidentment— havia semblat endevinar, en l'espectacle de l'ocupació, l'arribada de «l'home nou», d'allò

que ben aviat seria el present d'Europa (Soldevila 1942, 165 i ss.). Gairebé tot va començar la nit del 13 al 14 de juny, explicava Soldevila, quan se'n va anar a dormir tot esperant «la catàstrofe» que els seus avantpassats també devien témer «el último día del año novecientos noventa y nueve». L'endemà, però, «resultó que no hubo tal catàstrofe». Va aparèixer un soldat en moto, després uns oficials. A l'Arc de Triomf, altres militars es quadraven davant la flama al soldat desconegut:

Los alemanes están en París. La primera división que ha entrado por sus calles y se ha detenido en torno al Arco de Triunfo, está compuesta por hombres tan pulcros, tan bien afeitados, tan embetunados, tan gallardos, tan elegantes, que alguien murmura a mi oído:

—Estos no son soldados. Estos son una compañía de actores de cine.

[...] Los alemanes no han pasado las privaciones que les han contado; los alemanes no sólo están sanos y robustos, sino hasta rollizos con una especie de uniformidad que admira...

Soldevila ho veia, ho tenia davant dels ulls: eren una nova classe de guerrers per a una nova guerra i una nova Europa. Els seus veïns francesos podien dir que era una desfilada propagandística, però el periodista català ho veia d'una altra manera, amb més profunditat, amb més perspectiva:

Alarde de cultura o alarde de disciplina, el espectáculo de estos hombres, campesinos y obreros en su mayoría, que ceden el paso a las señoras y ofrecen bombones a los niños, arguye una fuerza enorme y casa bien mal con la idea tremebunda que nos habíamos formado de lo que pudiera ser la entrada de los alemanes en París.

Els «infantes alemanes» que havien ocupat París, segons Soldevila: «Tienen una solidez y obedecen con tal rigor al ritmo, que al contemplarlos se pierde la noción de la individualidad y no se siente más que la fuerza de la masa. Masa sombría, medievolesca, wagneriana, que no sé si infunde respeto porque sugiere la idea de una pasión vigorosamente encauzada o porque obliga a pensar en una máquina insensible o inexorable». Però no eren insensibles: eren intel·ligents —i això els feia més perillosos,

encara que Soldevila no ho remarqués. Viatjant en metro, l'escriptor va observar quatre soldats que es quadraven per la presència d'uns oficials, «con una rapidez y una rigidez de autómatas». Una dona que ho va presenciar va dir en veu baixa: «Quina comèdia!». I, explicava Soldevila, que «un oficial que lo había oído, se inclinó cortesmente y le dijo en correcto francés: “Señora, es gracias a esta comedia que estamos aquí”». Exacte. Carles Soldevila ho havia entès perfectament i sabia valorar exactament les conseqüències de la nova realitat: s'havia acabat la comèdia, els segles de «ligereza y escepticismo», que deia Santiago Nadal. Era l'hora de Wagner, a París i a Europa.

7 Adeu a París, adeu als britànics...

Ramon Garriga havia pogut entrar a París amb altres periodistes, acompanyats d'oficials alemanys (Garriga 1940b). Dos dies abans havia sortit de Berlín en direcció a Bèlgica. Va passar per Brusselles i va fer la ruta de la campanya militar del nord. Entre les coses vistes al llarg del camí, a Amiens es va trobar amb «un espectáculo desolador, comparable con nuestro Toledo, sólo que, en el caso de la ciudad francesa, la mano ejecutora respetó el gran monumento gótico y realzó la destrucción de los edificios colindantes con el empleo exclusivo de la aviación».³⁹ El viatge continuava fins a arribar a París:

³⁹ No era un comentari superficial, aquest. Ans al contrari, ja feia dies que, a Madrid, es comentaven les repercussions que podia tenir una estratègia militar alemanya que, aparentment, garantís el respecte pel patrimoni catòlic: «Los telegramas de Roma acusan la satisfacción con que el delegado de Su Santidad ha informado a la Curia Romana sobre el respeto escrupuloso a los templos observado por las tropas alemanas, y la orden del Cuartel General del Führer para que los bombardeos terrestres y aéreos eviten rigurosamente la destrucción de los edificios religiosos. En contraste con la guerra anterior, y a pesar de los terribles combates, el informe del delegado eclesiástico ha podido hacer observar que al paso de las tropas alemanas van quedando incólumes, sin daños dignos de mención, catedrales e iglesias de una zona densa, como pocas, de edificios dedicados al culto católico». I no era només una qüestió estratègica; també hi havia una dimensió política: «Se observa también que el Reich, desde la incorporación de Austria, ha ido anexionándose o poniendo bajo su control millones y millones de ciudadanos católicos, lo cual no podrá menos de pesar favorablemente, tanto en la política interior de Alemania como en sus relaciones con la Iglesia Romana. Algunos quisieran ver en todo esto los primeros síntomas de una conciliación que podría presentar a breve plazo los mejores auspicios» (DOS 1940).

Por la puerta de Clichy nos dirigimos al corazón de París. Muy poca gente se ve por las calles. Nos dicen que el setenta por ciento ha abandonado la capital. Sin tranvías ni omnibus, París tiene el aspecto de una ciudad española en los días lejanos de las huelgas revolucionarias. En la Avenida de los Campos Elíseos, vemos gente ir y regresar del Arco de Triunfo. Después de nuestro homenaje al Soldado Desconocido francés, aprovechamos los últimos momentos de luz para comprobar que el París monumental, desde Nôtre Dame a la Ópera, está intacto. Respiramos todos con satisfacción, porque París es patrimonio no sólo del francés, sino de todo el mundo civilizado, y estos últimos días se había temido mucho que París no fuera una segunda Varsovia. El espíritu claro y realista de los franceses ha salvado, una vez más, a la gran ciudad europea. Esperamos ahora el despertar de la gran capital al día siguiente de su ocupación por los alemanes. Más de dos millones de seres tienen que regresar a los hogares que abandonaron.

Antes de terminar estas rápidas impresiones, me he asomado a un balcón del sexto piso del hotel en que habito, entre la Ópera y la iglesia de la Madeleine. Ante mí se extiende una inmensa ciudad sin vida, que nada tiene que ver con el París de mis recuerdos. No puedo por menos de recordar el París de hacer cuatro años, cuando presencié las elecciones con el triunfo de León Blum y Daladier. En España también triunfó un Frente Popular, pero hemos sabido hacernos perdonar esta locura a costa de grandes sacrificios. Esta vez, París se ha ahorrado la revolución sangrienta; pero su Frente Popular le ha costado lo que no había conocido nunca: la capitulación completa y la ocupación de la ciudad por los alemanes. En el año 1871 los ejércitos de Bismarck avanzaron sobre París junto con las tropas de Thiers. Ahora, Hitler no ha necesitado el permiso de Reynaud para que cinco divisiones alemanas hayan ocupado la ciudad, después de infligir la derrota más contundente que, en el campo político y militar, haya sufrido nunca el orgullo francés. La bandera nacional-socialista alemana ondea en el punto más alto de la torre Eiffel y anuncia a todo el mundo no sólo la conquista alemana, sino también que Francia ya no ocupa el primer lugar en el orden europeo, que, si lo pudo haber merecido un día, por locuras de los gobernantes de estos últimos cuatro años lo ha perdido completamente.

No calia afegir-hi gran cosa més. Certament, vindrien més reflexions sobre la caiguda política de la Tercera República, sobre les possibilitats

del mariscal Pétain per refer l'honor francès, sobre les culpes irreversibles del Front Popular. Ningú, però, no havia explicat amb tanta intenció què era i què significava París l'endemà de la desfeta com ho havia fet Ramon Garriga.

La nit del 17 al 18 de juny, a Estoril, Francesc Cambó no va dormir bé (Cambó 1982, 779–780).⁴⁰ No va poder «aclucar l'ull», preocupat com estava per la situació internacional i, més concretament, la britànica. Cambó estava convençut que, amb la caiguda de París, la Gran Bretanya «no podia guanyar la guerra». Segons ell, «podia molestar i arruinar Alemanya, podia afamar Europa..., però no veia manera humana que pogués triomfar». Amb aquesta visió tan pessimista de la situació, Francesc Cambó va dedicar una bona estona a un exercici mental: posar-se en la pell del *premier* britànic i explicar als soferts ciutadans de la Gran Bretanya on eren i cap on anaven. Sorprenentment, la primera cosa que faria Francesc Cambó, instal·lat al número 10 de Downing Street, era «un esforç per tal d'arribar a una pau decorosa».

Però una decisió d'aquesta magnitud calia ser explicada, molt ben explicada, als ciutadans. Posat en el lloc de *premier* britànic, Francesc Cambó declararia que la Gran Bretanya havia estat «arrossegada» a la guerra per petició de França i en ajuda de Polònia. Ara, amb la caiguda de França, l'Imperi britànic no tenia cap motiu —«no tenia cap interès», per usar la fórmula camboniana— per continuar la guerra. Més ben dit, «no volia carregar damunt les seves espatlles la tremenda responsabilitat de seguir una guerra que esdevindria cada dia més ferotge i més destructora».

Amb aquesta bona voluntat, Cambó declararia que l'Imperi britànic es reservaria el dret a defensar-se de qualsevol atac, però desistiria de qualsevol maniobra ofensiva. A més a més, convidaria Alemanya a signar una pau justa i duradora amb França, a la vegada que la convenceria de «retornar la plena independència als Estats nacionals que havien ocupat des del començament de la guerra». Amb tot això, l'Imperi britànic, amb la col·laboració de França i la Unió Soviètica, d'acord amb Alemanya i Itàlia, «estaria disposat a examinar [...] tots els problemes d'ordre econòmic, polític, financer i colonial que crearen el clima tempestuós del qual sorgí la guerra».

⁴⁰ Anotació del 18 juny del 1940.

Fet tot això, la Gran Bretanya es posaria a treballar fermament per aconseguir un acord al voltant dels problemes següents: «Lliure accés de tots els pobles, en igualtat de condicions, a les primeres matèries que els siguin necessàries; supressió de barreres econòmiques que dificulten la circulació de productes; règim que permeti la lliure circulació efectiva de la lliure navegació en tots els mars; nova distribució de colònies i de mandats; programa de desarmament, etc.».

L'endemà al matí, un cop llevat, Francesc Cambó va escriure una nota on deixava constància de les seves preocupacions. Després, la va donar a José M. Gil-Robles, el polític democristià autoexiliat a Portugal, perquè la fes arribar al dictador portugués, Oliveira Salazar, de qui era conegut, per tal que aquest la fes arribar als britànics. Francesc Cambó estava molt satisfet de la nota que havia escrit; no ho podia amagar. N'estava molt satisfet i, a la vegada, molt convençut. Tan convençut que el 20 de juny continuava pensant que era «l'hora de fer la pau amb dignitat; potser era el darrer moment». La lògica que s'amagava darrere aquesta afirmació era inqüestionable: Alemanya no volia la destrucció de l'Imperi britànic; volia una nova posició a Europa —la liquidació del Tractat de Versalles— i més presència al món. Els assumptes continentals europeus ja els resol-dria amb França, amb la nova França sortida del desastre militar. La Gran Bretanya no tenia interessos directes ni vitals a Europa; per tant, era absurd —i moralment condemnable— continuar una guerra que sabia perduda, quan ningú no amenaçava la seva integritat imperial —l'amenaça d'invasió de les illes britàniques era això, una amenaça, no una realitat o un fet consumat.

Ja era l'hora que, des del franquisme català, es fes un primer balanç general del daltabaix europeu. I així ho va fer Santiago Nadal en dels articles més brillants que va publicar en aquelles jornades. El 20 de juny certifi-cava els profunds canvis que el continent europeu estava a punt de viure («El nuevo “espíritu de Munich”»):

El continente europeo entra en una nueva etapa de su historia caracterizada por un hecho político extraordinariamente revolucionario; el fin de la época del equilibrio de fuerzas, cuya última manifestación fue el acuerdo de Munich

en septiembre de 1938. Del mismo modo que la reunión de Munich celebrada anteaer significa el principio de la nueva era.

Hasta ahora la política europea se basaba en un equilibrio de fuerzas: ninguna Potencia o grupo de Potencias era suficientemente fuerte para imponer una dirección unilateralmente determinada a Europa. Por eso se imponía entre ellas la vía del compromiso, o sea que la política que se imprimía al conjunto era la resultante de las fuerzas opuestas que se contraponían. Mussolini, cuyo país ha encontrado siempre en el equilibrio europeo todas las ventajas, propuso sistematizarlo en su famoso proyecto de Pacto de los Cuatro. Incomprensiones y cortedades de vista impidieron alcanzar un resultado positivo en el intento, con lo cual se agravó la situación, hasta llegar a término tales que hicieron prever como inmediato, a fines de septiembre de 1938, el estallido de la guerra. Pero el Acuerdo de Munich salvó a última hora la situación y pareció que el principio del equilibrio europeo obtenía entonces una consagración esplendorosa. Se hizo entonces corriente hablar del «espíritu de Munich», que no era otra cosa más que la consagración, dentro de la indispensable comprensión mutua, de los principios del mussoliniano Pacto de los Cuatro. O sea, en definitiva, del equilibrio europeo.

Pero el «espíritu de Munich» se esfumó, desgraciadamente, bien pronto, y por culpa, sobre todo, de los responsables del fracaso del Pacto de los Cuatro. No tardó en verse que los países cuyos representantes se habían reunido en la capital bávara hablaban lenguajes distintos e inconciliables y que lo logrado en Munich no había sido una paz, sino simplemente una tregua. Los dos grupos de Potencias se alzaron frente a frente, más inconciliables que nunca, y desde entonces la guerra fue inevitable. El pacífico «espíritu de Munich» había muerto.

Pero otro había de nacer: puesto que el equilibrio era ya imposible, surgía la necesidad de una hegemonía, y una guerra había de dar el nombre del elemento preponderante. La suerte de las armas en el continente ha sido netamente favorable a Alemania, y un nuevo «espíritu de Munich» surge de las victoriosas acciones del Ejército alemán en Francia: el espíritu que anima las conversaciones del 18 de junio, hijo no de un acuerdo, como en 1938, sino de una aplastante victoria militar. Substitución, por tanto, del principio del equilibrio, hasta ahora dominante en el curso de la historia europea, salvo ligeros paréntesis, por el principio de la hegemonía. Y esto es un cambio trascendental en la his-

toria del continent europeu. De que esto sea así no tienen que culpar a nadie, más que a sí mismos, los vencidos de 1940. (Nadal 1940a)⁴¹

Era una anàlisi excel·lent, en la qual oferia, amb tota claredat, la interpretació canònica de l'«esperit de Munic» segons el pensament reaccionari europeu: l'acord possible entre les quatre potències, el setembre del 1938, que hauria permès tancar les ferides alemanyes del 1919 i aïllar la cinquena potència i més perillosa. Res a veure, evidentment, amb aquells que havien vist en l'«esperit de Munic» la claudicació de les democràcies occidentals a les pressions dels feixismes, el triomf de la por anticomunista a una suposada amenaça bolxevic oriental, i, pel que afectava els barcelonins, l'abandonament d'Espanya a mans dels militars sollevats del juliol del 1936, que el setembre del 1938 estaven a punt de guanyar la guerra que ells mateixos havien provocat.

La història dels darrers vint anys va ser revisada fins al moll de l'os. Va ser revisada i utilitzada, manipulada i reescrita. Va reparèixer l'espectre del Tractat de Versalles, per ser llançat a la cara dels delegats francesos, que, altra vegada al bosc de Compiègne, viurien la humiliació que van patir els alemanys el 1918. Era la torna de la història, però amb uns espectadors espanyols que gaudien d'una posició privilegiada i a pesar de la teòrica no belligerància —ja no arribava ni tan sols a la neutralitat—, també se sentien protagonistes i participants d'aquella hora històrica. Hom podia afirmar que Europa veia néixer un nou ordre continental, però «se había conseguido con la misma sangre que aquella que, junto a la nuestra, deramaron nuestros amigos durante la guerra de España» (Giménez-Arnau 1940). Allò que s'esdevenia a Compiègne —la signatura de l'armistici entre alemanys i francesos— havia estat possible, en bona mesura, pel triomf franquista a Espanya un any abans i per la visió clarivident, l'estiu del 1936, que calia començar a construir un nou projecte polític i social abans que la pertorbació frontpopulista ho arrossegés tot.

A l'hora de parlar de la cerimònia del bosc de Compiègne, Santiago Nadal també evocava Versalles, prenent-lo com a referència per al «nuevo

⁴¹ Ja havia ofert a començament de mes una primera versió d'aquest article, lluny de l'ombra amenaçadora de Luis de Galinsoga.

estado de cosas europeo», que estava a punt d'eclosionar (Nadal 1940b). De moment, afirmava *La Vanguardia Española* del 25 de juny, «la guerra continental europea había terminado». França, humiliada i derrotada, havia acceptat l'«anti-Versalles» que li havien imposat els vencedors. A Bordeus, per exemple, «el pueblo francés —lo sano del pueblo francés— se mantuvo firme y unido alrededor de su mariscal»; mentre esperava saber les condicions de l'armistici, «lo sano del pueblo francés» se sentia «perturbado» i «consternado» per «la existencia de otro gobierno francés en Londres, disidente de la autoridad del de Burdeos» (Lucientes 1940). Ni rastre del nom del dissident principal, Charles De Gaulle. La història començada a Munic acabava en un París irrecognoscible. Els franquistes catalans —tant els falangistes com els monàrquics alfonsins, els tradicionalistes o els exregionalistes de Francesc Cambó—, com totes les dretes feixistitzades europees, esperaven a veure el «nuevo estado de cosas europeo» que, naturalment, ja no tindria res a veure amb el del 1936 o el 1938.

Bibliografia

- Agustí, Ignasi. 1974. *Ganas de hablar*. Barcelona: Planeta.
- Álvarez Chillida, Gonzalo. 2002. *El antisemitismo en España. La imagen del judío (1812–2002)*. Madrid: Marcial Pons.
- Assía, Augusto Assía [Felipe Fernández Armestos]. 1939. «Checoslovaquia era un obstáculo para la paz de Europa». *La Vanguardia Española*, 16 març.
- Aznar, Manuel. 1941. *Historia de la Segunda Guerra Mundial, I: 1939. Antecedentes políticos y declaración de guerra*. Madrid: Editorial Idea.
- Cambó, Francesc. 1982. *Meditacions. Dietari*, vol. 2. Barcelona: Alpha.
- Capdevila, Mireia, i Francesc Vilanova. 2018. *Nazis a Barcelona. Lesplendor feixista de postguerra (1939–1945)*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer / Ajuntament de Barcelona / L'Avenç.
- D'Abadal i Calderó, Raimon. 2001. *Dietari de guerra, exili i retorn (1936–1940)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- De Cambra, Fernando P. 1940. «El judío errante ha pasado». *Solidaridad Nacional*, 30 juny.
- De Riquer i Permanyer, Borja. 1996. *L'últim Cambó. La dreta catalanista durant la guerra civil i el primer franquisme (1936–1947)*. Vic: Eumo.
- Destino*. 1938. «Ventana al mundo». *Destino* 85 (15 oct.): 6.
- Destino. Política de Unidad*. 1940. «La dimisión de Hore Belisha». *Destino. Política de Unidad* 130 (13 gen.): 4.

- Díaz i Esculies, Daniel. 2013. *L'exili dels Països Catalans durant la Guerra Civil de 1936–1939*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Doll-Petit, Rubèn. 2003. *Els «catalans de Gènova»: història de l'èxode i l'adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Domínguez Arribas, Javier. 2009. *El enemigo judeo-masónico en la propaganda franquista (1936–1945)*. Madrid: Marcial Pons.
- Doria, Sergi. 2013. *Ignacio Agustí, el árbol y la ceniza*. Barcelona: Destino.
- DOS. 1940. «La Santa Sede, Italia y Alemania». *La Vanguardia Española*, 9 juny.
- Fog [Josep Vergés]. 1938a. «Panorama internacional». *Destino* 84 (8 oct.): 6.
- . 1938b. «Panorama internacional». *Destino* 85 (15 oct.): 6.
- Garriga, Ramon. 1939. «El realismo de Hitler». *La Vanguardia Española*, 24 set.
- . 1940a. «Balance al término del noveno mes de guerra». *La Vanguardia Española*, 2 juny.
- . 1940b. «Desde Bruselas a la tumba del Soldado Desconocido en el Arco de Triunfo». *La Vanguardia Española*, 18 juny.
- Giménez-Arnau, José Antonio. 1940. «Hacia la nueva Europa». *La Vanguardia Española*, 22 juny.
- Gin [Ignasi Agustí]. 1938. «Berschtesgaden». *Destino* 81 (18 set.): 8.
- J.E.V. [Josep Esteve Bartrina Vilaró]. 1938. «Pánico en Europa. Impresiones de un cardíaco en París». *Destino* 84 (8 oct.): 8.
- Huertas Claveria, Josep M. 1991. «Els 100 números del *Destino* de Burgos», dins: *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- López-Picó, Josep M. 1999. *Dietari, 1929–1959*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Curial.
- Lucientes, Francisco. 1940. «En los momentos supremos». *La Vanguardia Española*, 25 juny.
- Massot i Muntaner, Josep. 1998. *Tres escriptors davant la guerra civil. Georges Bernanos, Joan Estelrich, Llorenç Villalonga*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Matas, J.V. 1938a. «Hitler ofrece la paz». *Destino* 81 (18 set.): 8.
- . 1938b. «Voluntad de paz». *Destino* 83 (1 oct.): 6.
- Montalt, Oriol [Jaume Ruiz Manent, probablement]. 1938. «Ayuno ginebrino». *Destino* 81 (18 set.): 8.
- Moradiellos, Enrique. 1996. *La perfidia de Albión. El gobierno británico y la guerra civil española*. Madrid: Siglo XXI Editores.
- Nadal, Eugeni. 1940. «Francia e Inglaterra». *Destino. Política de Unidad* 156 (13 jul.): 1–2.
- Nadal, Santiago. 1940a. «Fin del equilibrio europeo». *Destino. Política de Unidad* 150(1 juny): 4–5.
- . 1940b. «El anti-Versalles». *La Vanguardia Española*, 22 juny.
- Ory, Pascal, i Jean-François Sirinelli. 2007. *Los intelectuales en Francia. Del caso Dreyfus a nuestros días*. València: PUV.
- Pérez i Ventayol, Joan. 2017. *Els catòlics catalans i la qüestió jueva (1917–1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- Pérez i Ventayol, Joan. 2019. *Del filosemitisme a l'antijudaisme (1917–1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Pi i Sunyer, Carles. 1986. *La guerra, 1936–1939. Memòries*. Barcelona: Pòrtic.
- Renart, Joaquim. 2003. *Diari, 1918–1961*, vol. 6: 1936–1939. Barcelona: Proa.
- Romano [Manuel Brunet]. 1940. «Responsabilidades». *Destino. Política de Unidad* 153(22 juny): 3–4.
- Ruiz Manent, Jaume. 1940a. «La guerra de Judá». *Destino. Política de Unidad* 137 (2 març): 4.
- . 1940b. «La masoneria y la guerra». *Destino. Política de Unidad* 175 (23 març): 4.
- . 1941. «Un pueblo feliz». *Destino. Política de Unidad* 213(16 ag.): 5–6.
- Schmidt, Paul. 2005. *Europa entre bastidores. Del Tratado de Versalles al juicio de Nuremberg*. Barcelona: Destino.
- Seidman, Michael. 2017. *Antifascismos, 1936–1945. La lucha contra el fascismo a ambos lados del Atlántico*. Madrid: Alianza.
- Sirinelli, Jean-François. 1996. *Intellectuels et passions françaises. Manifestes et pétitions au XXe siècle*. París: Librairie Arthème Fayard.
- Soldevila, Carles. 1942. *El París que yo he visto*. Barcelona: Librería Editorial Argos.
- Solidaridad Nacional*. 1939a. «El final de una entelequia». *Solidaridad Nacional*, 15 març.
- . 1939b. «Lecciones políticas. Nacionalismos falsos». *Solidaridad Nacional*, 18 març.
- . 1940. «Los que han huído no podrán regresar a Francia. La riada de fugitivos contenida por las fuerzas a 50 kilómetros de La Junquera». *Solidaridad Nacional*, 25 juny.
- Tallada, José María. 1939. «Cuando el mundo estuvo al borde de la guerra». *La Vanguardia Española*, 23 feb.
- Thomàs, Joan M. 1992. *Falange, guerra civil, franquisme. F.E.T. y de las J.O.N.S. de Barcelona en els primers anys de règim franquista*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Valdés, Eugenio. 1938a. «El gran discurso». *ABC* [Sevilla], 14 set.
- . 1938b. «ABC en Alemania. Hitler y Chamberlain, frente a los dolomitas». *ABC* [Sevilla], 17 set.
- Vanguardia Española, La*. 1939. «Ante la conmoción europea. La operación cesárea del Reich, las nacionalidades y el comunismo en derrota». *La Vanguardia Española*, 18 març.
- Vergés, Josep. 1984. *Imatge Josep Pla*. Barcelona: Destino.
- Vilanova, Francesc. 1996. *Ramon d'Abadal. Entre la història i la política*. Lleida: Pagès Editors.
- . 1998. «Luigi Sturzo i la guerra civil espanyola a través de la seva correspondència», dins: Diversos autors. *Miscel·lània d'homenatge al Pare Evangelista Vilanova*, 489–497. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- . 2005. *La Barcelona franquista i l'Europa totalitària*. Barcelona: Empúries.
- . 2010. *L'any que va caure París*. Barcelona: La Magrana.

- Vilanova, Francesc. 2015. *Fer-se franquista. Guerra Civil i postguerra del periodista Carles Sentís (1936–1946)*. Palma: Leonard Muntaner.
- . 2018. *Franquisme i cultura. 'Destino. Política de Unidad'. La lluita per l'hegemonia intel·lectual a la postguerra catalana (1939–1949)*. Palma: Leonard Muntaner.
- Winock, Michel. 1975. *Histoire politique de la revue Esprit, 1930–1950*. París: Éditions du Seuil.
- . 2012. *La droite hier et aujourd'hui*. París: Perrin.

This work is subject to a [Creative Commons Attribution 4.0 International Public License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).